

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра германської філології та перекладу

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ «ПРОСТІР» ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ
(на матеріалі німецької та української мов)**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студента II курсу магістратури
освітньої програми
*«Міжкультурна германістика
(німецька та англійська мови)»*
Спеціалізація – 035.043 «Германські
мови та літератури (переклад включно),
перша – німецька»
Сергій Олегович ГРЕЧИХІН

Науковий керівник:
канд. філол. наук, доц.
Наталія ОЛЬХОВСЬКА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри германської філології та перекладу
протокол № 9 від «06» травня 2025 року
завідувач кафедри Сол
к.філол.н., доц. Олександр СТАСЮК

КИЇВ
2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ У КОГНІТИВНО-КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ.....	8
1.1. Основи когнітивної лінгвістики.....	8
1.2. Основи контрастивної лінгвістики.....	12
1.3. Визначення та структура концептосфери.....	14
1.3.1. Дослідження концептів у мовах та їхня специфіка.....	17
1.4. Концептосфера «ПРОСТІР»	20
1.4.1. Лінгвокогнітивні аспекти концепту «КОЛІР».....	24
1.4.2. Лінгвокогнітивні аспекти концепту «РУХ».....	29
1.5. Зовнішні фактори впливу на формування і розвиток мов	30
Висновки до першого розділу	34
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КОЛЬОРІВ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ	36
2.1. Сприйняття та репрезентація чорного та зелених кольорів на базі фразеологізмів у німецькій та українській мовах.....	36
2.1.1. Компонент «чорний» (<i>Schwarz</i>) у німецьких фразеологізмах.....	36
2.1.2. Компонент «чорний» в українських фразеологізмах.....	40
2.1.3. Компонент «зелений» (<i>Grün</i>) у німецьких фразеологізмах. ..	43
2.1.4. Компонент «зелений» в українських фразеологізмах.....	48
2.2. Вплив зовнішніх факторів на розвиток німецької та української мов з урахуванням кольорів волосся	51
2.3. Особливості опису кольорів волосся у німецькій та українській мовах.....	53
Висновки до другого розділу	57
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РУХУ ТА ЙОГО ЛІНГВІСТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	59

3.1. Вплив зовнішніх факторів на розвиток німецької та української мов з урахуванням руху.....	59
3.2. Специфіка опису руху в німецькій та українській мовах	61
Висновки до третього розділу	65
ВИСНОВКИ.....	66
ZUSAMMENFASSUNG.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

Анотація

Метою даного дослідження є виявлення структурних і семантичних відмінностей у способах опису просторових понять у двох мовах. Для досягнення цієї мети в теоретичному розділі розглянуто основи когнітивної та контрастивної лінгвістики: описано наукові підходи, поняття «концептосфера» і «концепт», їх дослідження та особливості. Проаналізовано сутність концептосфери «ПРОСТІР» та концепти «КОЛІР» і «РУХ». Додатково зроблено огляд літератури щодо зовнішніх чинників, що могли вплинути на формування мов.

Практична частина має два розділи. У першому розглянуто концепт «КОЛІР» в українській і німецькій мовах, зокрема: 1) аналіз фразеологізмів із чорним і зеленим кольорами; 2) опис кольорів волосся в обох мовах та чинники, що могли зумовити відмінності. У другому розділі досліджено опис руху в українській і німецькій мовах та зовнішні чинники, що могли на нього вплинути.

Об'єктом дослідження стали лексичні одиниці для позначення кольору та руху в німецькій і українській мовах. Серед методологічних підходів використано когнітивний, компаративний, корпусний і семасіологічний.

У результаті встановлено, що попри загальну схожість опису просторових концептів, існують міжмовні відмінності. Концепти кольору й руху мають як універсальні, так і культурно зумовлені риси, що формують специфіку сприйняття простору у межах різних мовних картин світу.

Отримані результати можуть бути використані у лінгвокультурології, перекладознавстві, викладанні німецької та української мов як іноземних, а також при створенні навчальних матеріалів, лексичних вправ і для покращення міжкультурної комунікації. Попри широку наукову увагу до концептів «КОЛІР» та «РУХ», їх порівняння в українській і німецькій мовах раніше не проводилось.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, контрастивна лінгвістика, концептосфера «ПРОСТІР», концепт «КОЛІР» концепт «РУХ».

Abstract

The aim of the present study is to identify structural and semantic differences in the ways of describing spatial concepts in the two languages. To achieve the stated objective, the theoretical section examines the foundations of cognitive and contrastive linguistics: it outlines scientific approaches, the notions of «conceptual sphere» and «concept», their specific features, and relevant research. The conceptual domain of «SPACE» and the notions of «COLOUR» and «MOTION» are analyzed. Additionally, a literature review was conducted on external factors that may have influenced language development.

The practical part is divided into two sections. The first explores the notion of «COLOUR» in Ukrainian and German, including: 1) an analysis of idioms involving black and green; 2) the description of hair colours in both languages and factors that may have caused differences. The second section investigates how motion is described in Ukrainian and German, along with external factors that may have influenced these descriptions.

The research object comprises lexical units denoting color and motion in German and Ukrainian. The methodological approaches include cognitive, comparative, corpus-based, and semasiological methods.

The results show that despite general similarities in the description of spatial notions, there are notable cross-linguistic differences. The ideas of color and motion possess both universal and culturally specific features, shaping the perception of space in different linguistic worldviews.

These findings can be applied in linguistic and cultural studies, translation studies, and in teaching German and Ukrainian as foreign languages. They also provide a foundation for developing teaching materials, lexical exercises, and improving intercultural communication. Although color and motion have been widely explored individually, a comparative study between Ukrainian and German in this regard has not been previously conducted.

Key words: cognitive linguistics, contrastive linguistics, conceptual sphere «SPACE», concept «COLOUR», concept «MOTION».

ВСТУП

У сучасній лінгвістиці спостерігається зростаючий інтерес до дослідження концептів як елементів мовної картини світу, що відображають особливості національного світосприйняття. Одним із базових і універсальних концептів, присутніх у свідомості кожної мовної спільноти, є концепт простір. Він лежить в основі людського пізнання, сприйняття та організації дійсності, а його мовна репрезентація часто виявляє глибинні культурні та когнітивні відмінності між народами.

Актуальність аналізу концептосфери простір у німецькій та українській мовах зумовлена потребою глибшого розуміння того, як різні лінгвокультурні спільноти вербалізують базові уявлення про навколишній світ. Зіставлення мовних засобів, якими реалізується просторове мислення в обох мовах, дозволяє виявити не лише структурні й семантичні відмінності, а й розкрити специфіку когнітивних моделей. Такий підхід сприяє розвитку міжкультурної комунікації, а також поглиблює знання про універсалії та культурну специфіку мовного мислення. Крім того, простір як концепт відіграє ключову роль у когнітивній лінгвістиці, що робить його аналіз актуальним у межах сучасних наукових парадигм.

Мета дослідження спрямоване на виявлення структурних і семантичних відмінностей у способах опису просторових понять у двох мовах.

Об'єктом дослідження є мовні засоби відображення простору, зокрема кольорів та руху у німецькій та українській мовах, а також їх вплив на реципієнта.

Предметом дослідження є лексичні одиниці німецької та української мов.

Методи дослідження: У роботі були застосовані методи компаративного аналізу, корпусного аналізу, когнітивно-лінгвістичний підхід та етимологічний аналіз.

Матеріал дослідження: Німецькі та українські фразеологізми з компонентами «чорний» та «зелений», слова на позначення кольорів волосся та руху в німецькій та українській мовах.

Наукова новизна: Здійснено порівняльний аналіз фразеологізмів із компонентами «чорний» і «зелений», а також лексики, що позначає колір волосся та рух та їх порівняння у німецькій та українській мовах, з метою виявлення впливу цих мовних засобів на формування просторових уявлень реципієнта. Роботи пов'язаною з порівнянням даних концептів в німецькій та українській мовах раніше зостручалось.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його результатів у лінгвокультурології, перекладознавстві, викладанні німецької та української мов як іноземних. Зіставлення просторових концептів через колір і рух може бути корисним для укладання навчальних матеріалів, розробки лексичних вправ, а також для підвищення ефективності міжкультурної комунікації. Матеріали дослідження можуть бути використані в курсах когнітивної лінгвістики, фразеології та порівняльної лексикології.

Апробація. Основні положення та результати наукової роботи були апробовані у вигляді доповіді на тему «Компаративний аналіз лексичних засобів позначення кольору волосся в німецькій та українській мовах» на ІХ Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених *«Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи»*, яка відбулася 10 квітня 2025 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Структура роботи. Робота складається з трьох розділів. У першому розділі розглядається теоретична база дослідження. У другому – два дослідження концепту «КОЛІР» у німецькій та українській мовах. У третьому – дослідження концепту «РУХ» у німецькій та українській мовах

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ У КОГНІТИВНО- КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

1.1. Основи когнітивної лінгвістики

Когнітивна лінгвістика є напрямом, що досліджує мову як інструмент організації, обробки та передачі інформації, зосереджуючи увагу на зв'язку між мовою, мисленням і досвідом. Вона розглядає значення як центральний аспект мовної системи, протиставляючись формальним підходам, які трактують мову переважно через синтаксичні структури. У межах когнітивної лінгвістики мова сприймається як відображення концептуальних категорій, що формуються на основі нашого чуттєвого та когнітивного досвіду [36].

Що стосується дефініції когнітивної лінгвістики, то лінгвісти Д. Гераертс та Г. Кейкенс зазначали, що когнітивна лінгвістика – це вивчення мови в її когнітивній функції, де «когнітивний» означає вирішальну роль проміжних інформаційних структур у нашому сприйнятті світу [35, с. 5].

Ключовою рисою когнітивної лінгвістики є її неklasичний підхід до категоризації. Замість чітких дефініцій категорій вона використовує принцип «сімейної схожості», коли елементи певної категорії можуть мати спільні риси, але при цьому відрізнятися один від одного. Наприклад, традиційне визначення поняття «птаха» включає такі характеристики, як наявність крил, здатність до польоту та відкладання яєць. Водночас існують винятки, як-от страуси чи пінгвіни, які не літають, але все одно належать до цієї категорії. Подібний принцип застосовується й у мовознавстві: поняття в мові мають гнучкі межі та варіюються залежно від контексту й когнітивного досвіду носіїв [36, с. 2].

Ще однією важливою особливістю є принцип перспективності, який підкреслює, що мовні категорії не лише відображають об'єктивну реальність, а й структурують її залежно від когнітивних і культурних чинників. Наприклад, просторові відношення в мові можуть передаватися з різних точок зору: фрази «велосипед стоїть за будинком» і «велосипед стоїть перед будинком» можуть

описувати одну й ту саму ситуацію, але з різних перспектив – залежно від позиції мовця або орієнтації будинку [1, с. 4]. Таким чином, когнітивна лінгвістика підходить до мовних явищ не як до фіксованих структур, а як до динамічних концептуальних моделей, що формуються в результаті пізнавальної діяльності людини. Схоже твердження висвітлювали у своїй роботі науковці П. Робінсон та Н. Еліс. За їхніми словами когнітивна лінгвістика стверджує, що процес вивчення мови безпосередньо пов'язаний з її активним використанням в реальних умовах. Вивчення мови через використання включає в себе аналіз великих мовних корпусів, де виділяються повторювані патерни, що з'єднують різні мовні рівні. Ці патерни не лише ілюструють взаємодію між синтаксисом і семантикою, а й демонструють, як лексика і граматики взаємодіють у процесі мовлення та сприймання [52, с. 3-4]. Таким чином, мова вивчається не лише через абстрактні правила, а через розуміння, як вона функціонує у реальних умовах комунікації. Цей підхід дозволяє краще зрозуміти, як саме люди засвоюють мову через досвід, взаємодію з іншими та сприйняття світу через мову.

Отже, когнітивна лінгвістика досліджує мову як відображення людського мислення, досвіду та сприйняття світу. Вона відходить від формальних підходів, акцентуючи увагу на значенні, категоризації та ролі перспективи в мовленні. Основні принципи цього напрямку, зокрема принцип «сімейної схожості» та динамічний характер мовних структур, демонструють, що мова формується й змінюється під впливом когнітивних та культурних чинників.

Мова відіграє ключову роль у формуванні людського мислення та сприйняття реальності. Вона не просто відображає об'єктивний світ, а навпаки – структурує його відповідно до потреб, інтересів і досвіду людей та культур. Категоризаційна функція мови визначає спосіб, у який ми осмислюємо навколишнє середовище, накладаючи на нього певну систему значень. Тому значення слів завжди є перспективними: вони формуються в межах певної мовної системи, а не є безпосереднім віддзеркаленням реальності [35, с. 5]. Це

означає, що різні мови можуть пропонувати різні способи упорядкування знань, впливаючи на те, як їхні носії розуміють світ.

Для підтвердження схожого твердження К. Пантер та Л. Торнбург провели дослідження, у якому вивчали значення мовних конструкцій у німецькій мові, зокрема, вивчаючи функціонування автономних підрядних речень. Вони з'ясували, що значення таких конструкцій не формується лише через пряме складання окремих лексичних елементів, а й через когнітивні операції та взаємодію з контекстом знань про світ. Це дозволяє стверджувати, що мова є не просто відображенням реальності, а активним інструментом формування значень, де когнітивні механізми та світові знання відіграють важливу роль у створенні значень у комунікації [51, с. 3]. Їхнє дослідження підтверджує, що мова та мислення взаємопов'язані, і що структура мовних конструкцій безпосередньо залежить від того, як ми сприймаємо і інтерпретуємо навколишній світ.

Це зазначає і когнітивний психолог Л. Бородицька, яка стверджує, що мова і мислення взаємно впливають одне на одного: те, як ми мислимо, впливає на спосіб, у який ми говоримо, і навпаки, спосіб нашого мовлення також формує мислення [45, с. 65]. В якості прикладу у своїй статті вона наводить історію про 5-річну дівчинку з австралійської спільноти Порпмурав, яка без зусиль вказала на північ, тоді як група вчених, навіть після тривалого роздумування, не змогли зробити те ж саме [45, с. 63]. Це демонструє, як мовні та культурні відмінності можуть формувати когнітивні здібності, що стосується навіть таких простих, на перший погляд, завдань. Також Л. Бородицька описує мову куук таайорре, в якій не використовуються відносні просторові терміни (ліворуч, праворуч), натомість говорять лише за допомогою абсолютних напрямків (північ, південь, схід, захід) [45, с. 64]. Це вимушує носіїв мови постійно орієнтуватися у просторі, що, в свою чергу, покращує їх здатність орієнтуватися в невідомих місцях чи будівлях значно краще, ніж у носіїв інших мов.

Серед інших схожих прикладів можна навести мову гопі, в якій немає граматичних часів у традиційному розумінні. Так, у словнику мови гопі можна побачити переклад дієслова у фразі «*Momoyam piktota*», як «Жінка робить/робила

...» [40, с. 878], що вказує на невизначеність часу дієслова. Проте, це не свідчить про повну відсутність самого концепту часу.

Американський психолог Д. Каролл зазначав, що «Мислення гопі про події завжди включає як простір, так і час, оскільки жодне з них не існує окремо в їхньому світогляді. Таким чином, їхня мова чудово обходиться без часових форм для дієслів і дозволяє їм звично мислити в термінах просторово-часового континууму. Щоб належним чином зрозуміти теорію відносності А. Ейнштейна, західній людині доводиться відмовитися від своєї розмовної мови та перейти до мови математичного аналізу. Але, як припускається, у гопі вже ніби вбудована подібна система» [42, с. 8].

Таким чином, відсутність граматичних часів у мові гопі не означає, що її носії не розрізняють часові відносини. Навпаки, вони мислять у категоріях процесу, тривалості та послідовності подій без жорсткого розмежування минулого, теперішнього та майбутнього, як це робиться в індоєвропейських мовах. Часові характеристики передаються за допомогою контексту, аспектуальних форм дієслів і спеціальних лексичних засобів.

Цей приклад ілюструє, що кожна мова має власні засоби вираження загальних концептів, таких як час. У той час як індоєвропейські мови використовують систему граматичних часів, мова гопі передає часові відношення через контекст, аспектуальність і лексичні маркери. Це підтверджує ідею про те, що структура мови впливає на наше сприйняття реальності та когнітивні процеси.

Різні мовні системи не просто передають інформацію, а й формують способи мислення своїх носіїв, спрямовуючи увагу на ті чи інші аспекти дійсності. Таким чином, вивчення інших мов і їхніх концептуальних структур дозволяє нам не лише краще розуміти інші культури, а й потенційно розширювати власний кругозір, пропонуючи альтернативні способи сприйняття й осмислення світу.

1.2. Основи контрастивної лінгвістики

Кожна мова становить унікальне явище, сформоване під впливом багатьох чинників – соціальних, культурних, географічних – що зумовлюють її специфічні риси та динаміку розвитку. Водночас між мовами простежуються спільні елементи, які свідчать про їхню генетичну спорідненість або тривалу взаємодію. Контрастивна лінгвістика, або порівняльне мовознавство, постала як окрема галузь науки, що займається виявленням, систематизацією та аналізом подібностей і відмінностей між мовами. Вона має на меті реконструкцію прамов, встановлення родинних зв'язків між мовними системами, а також поглиблене розуміння механізмів мовних змін. Порівняльний аналіз мов сприяє виявленню універсальних закономірностей мовної еволюції та особливостей формування мовної картини світу.

З огляду на сутність даної роботи, де метою є порівняння концептуальних аспектів німецької та української мов, дана галузь лінгвістики слугує теоретичною основою для виявлення структурних і семантичних особливостей концептосфер у різних мовних системах. Вона дозволяє виявити як спільні механізми категоризації простору, руху та кольору, так і специфічні національно-культурні особливості їх репрезентації, що поглиблює розуміння внутрішніх закономірностей формування мовної картини світу в обох досліджуваних мовах.

Контрастивна лінгвістика є одним із наймолодших напрямів сучасного мовознавства. В останні десятиліття вона привертає все більше уваги серед мовознавців, психологів і спеціалістів із методики викладання іноземних мов, орієнтуючись на синхронне порівняння мовних систем. У західній науці цей підхід отримав назву «контрастивної» або «конфронтативної» лінгвістики.

У німецькому мовному дискурсі існують два поняття, які часто використовуються для позначення порівняльних досліджень мов, – «контрастивна лінгвістика» (kontrastive Linguistik) та «порівняльна лінгвістика»

(vergleichende Linguistik). Попри певну схожість, ці терміни мають суттєві відмінності у своєму змістовому наповненні та цілях дослідження.

Як зазначають Х. Антоніо К. Контіненете, Х. Ф. Мора у своїй роботі «Порівняльна та контрастивна лінгвістика (німецько-іспанська): огляд стану досліджень» [44, с. 37] порівняльна лінгвістика орієнтована на виявлення універсальних рис мов, на дослідження закономірностей, які притаманні всім або більшості мов світу. Вона тісно пов'язана з мовною типологією, що займається вивченням подібностей і відмінностей між мовами з погляду структурних характеристик. Завданням типологічної лінгвістики є встановлення регулярностей та обмежень, які спостерігаються у різноманітті мовних систем.

Контрастивна лінгвістика, навпаки, має практичну спрямованість і вивчає конкретні мовні явища у межах двох або кількох окремих мов. Її мета – виявити подібності та відмінності між мовами з огляду на їхню фонетику, граматику, лексику чи інші рівні мовної системи, що особливо важливо для викладання іноземних мов та уникнення інтерференції.

Таким чином, порівняльна лінгвістика прагне до широких теоретичних узагальнень, тоді як контрастивна орієнтується на практичний аналіз конкретних мовних систем, що відповідає меті та завданню даної роботи.

Контрастивна лінгвістика стрімко розвивається в її межах з'являється багато нових напрямків, такі як: контрастивна семантика, контрастивна соціолінгвістика, контрастивна риторика а також використання комп'ютерних технологій, зокрема мовних корпусів.

Говорячи конкретніше про використання корпусів, то рання контрастивна лінгвістика страждала від браку емпіричних даних через технічні обмеження. Лише з появою комп'ютерів і програм для аналізу текстів стала можливою обробка великих корпусів, що поштовпило розвиток контрастивної семантики та прагматики. Текстові корпуси – це бази автентичних текстів, які дають змогу здійснювати порівняльний аналіз мов на основі реальних мовленнєвих даних. Основними перевагами їх використання є масштабність (можливість обробки мільйонів слів), точність (завдяки частотному та колокаційному аналізу),

емпіричність (підтвердження гіпотез реальними прикладами) та універсальність (аналіз різних мовних реєстрів і стилів).

Водночас існують і обмеження: якість і репрезентативність корпусів, складність однозначного визначення семантики висловлювань, а також потреба у володінні технічними навичками для роботи з даними. Загалом вплив корпусів на контрастивну лінгвістику був значним: вони змінили її, зробивши емпіричною та прикладною дисципліною, підтримали розвиток нових напрямів, зокрема прагматики й соціолінгвістики, а також пожвавили дослідження в семантиці [34, с. 37].

1.3. Визначення та структура концептосфери

Перед тим як звернутися безпосередньо до сутності поняття концептосфери, необхідно визначити її відмінність від таких понять, як концепт та концептуальна картина світу, адже саме ці категорії утворюють основу для розуміння концептосфери.

Як зазначає Н. В. Плотнікова, концептосфера – це частина концептуальної картини світу, що формується на основі уявлень людини та представлена сукупністю одиниць пам'яті, тобто концептів, які згруповані за певною тематичною ознакою [9, с. 92]. Це дозволяє концептосфері виступати як організована система знань і уявлень, у той час як концепт, як одиниця цієї системи, виступає конкретним елементом, що відображає конкретні аспекти нашого досвіду і взаємодії з навколишнім світом. Отже, можна зробити висновок, що концептосфера є більш широкою категорією, яка містить у собі концепти, які в свою чергу є окремими одиницями пам'яті, що відображають конкретні аспекти досвіду людини.

Як зазначає Я. В. Трофіменко, концептосфера є одним із основних понять когнітивної лінгвістики і представляє собою сукупність концептів, що існують у свідомості носіїв мови. Чим більш розвинена культура, фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід та релігія нації, тим багатшою

є концептосфера мови. Національна концептосфера складається з різних типів концептів: індивідуальних, групових, класових, національних і універсальних, які передають загальнолюдські цінності [16].

Якщо ми говоримо про поняття концепт, то цей «феномен» є багатозначним і залишається предметом різних інтерпретацій у лінгвістиці, філософії та суміжних науках. Поява цього терміна в лінгвістиці пов'язана з його запозиченням із математичної логіки (Г. Фреге, А. Черч) а також додатковим введенням С. Аскольдовим. У результаті концепт став предметом широких наукових розвідок, але він не має єдиного визначення, оскільки його трактування варіюється залежно від підходу [9, с. 93-95].

- **Філософський підхід:** Концепт розглядається як універсальна сутність, що існує у розумі і відображає загальні поняття про предмети світу.
- **Логіко-філософський підхід:** Визначає концепт як логічну категорію, основну одиницю мовних структур, через які передається смисл.
- **Психологічний підхід:** Концепт є ментальним утворенням, що допомагає людині осмислювати реальність через когнітивні процеси і особистий досвід.
- **Когнітивний підхід:** Концепт розглядається як одиниця пізнання, що відображає знання людини про світ і структуровано зберігається в її свідомості.
- **Культурологічний підхід:** Акцентує на тому, що концепт формує колективне уявлення про світ і залежить від культурних особливостей певного соціуму.

Усі ці підходи, попри їх різноманітність, мають спільну сутність – вони демонструють пізнавальну функцію концепту. Мова йде про процес осмислення світу через різні наукові перспективи, а різниця між підходами полягає в тому, яку саме сферу пізнання концепт досліджує: логіку, психологію, культуру чи когнітивні процеси.

Концептосфера є однією з ключових категорій у дослідженнях, яка тісно пов'язана з культурологією. Як зазначає В. Б. Балкібаєва, концептосфера охоплює лексеми, мовні звороти, ідіоматичні конструкції, а також мовні

структури, що втілюють у собі культурний світогляд, цінності та соціальні норми певного народу [24, с. 92-93].

Такі поняття як цінності та соціальні норми завжди формуються на базі досвіду, який передається з покоління в покоління. Таким чином ми навіть не завжди можемо усвідомлювати чому ми вживаємо те чи інше слово у такому контексті, оскільки з плином часу розуміння та знання про першопричину було втрачене, а її використання залишається по сьогодні.

Часто фразеологізми та сталі вирази мають глибоке культурне значення, але з часом втрачають свою початкову причину. Наприклад, у німецькій мові є вираз «*Schwein haben*» (буквально: «мати свиню»), що означає «мати удачу» або «вдалий випадок». Існує кілька теорій щодо його походження. Одна з них пов'язана з історією спортивних змагань, де головним призом часто була свиня – тварина, що високо цінувалася, особливо серед селян та бідніших верств населення, які складали більшість у ті часи [65].

Таким чином, важливим аспектом вивчення концептосфери є етимологічна складова, оскільки вона дозволяє розкрити історичні та культурні зв'язки між словами, допомагаючи зрозуміти, як змінювались концепти під впливом соціальних і культурних факторів. Вивчення етимології дає уявлення про те, як мовні одиниці набувають нових значень та асоціацій. Крім цього концепт як об'єкт лінгвістичних досліджень має своє вираження в мовних формах, одним із яких є етимологія слів [17, с. 69].

Дещо схожим чином описує функціонування концепту Р. Ф. Аджамі, зазначаючи, що в межах когнітивної лінгвістики концептосфера розглядається як структурована система пов'язаних між собою концептів, яка відображає енциклопедичні знання мовця про світ. Центральним положенням у цьому підході є те, що значення слова не є ізольованою одиницею, а функціонує у ширшому когнітивному середовищі, взаємодіючи з іншими концептами та контекстами.

Він також зазначає, що концептосфера складається не тільки з простих визначень слів. Вона включає більш складні уявлення, які допомагають нам

краще розуміти значення концептів. Різниця між словниковим і енциклопедичним значенням полягає в тому, що енциклопедичне значення включає в себе не тільки опис, але й більше контексту – культурні, історичні та соціальні аспекти, які збагачують розуміння поняття. Це дозволяє нам точніше інтерпретувати значення слів у різних мовних і культурних контекстах [53, с. 227].

Але цікавою є також його думка, що під час сприйняття мовлення людина формує уявлення на основі попереднього досвіду, що робить концептосферу більш складною і багатогою. Розуміння концепту завжди пов'язане з тим, як ми сприймаємо світ, а також з нашим досвідом. Як зазначено в когнітивних дослідженнях, існує зв'язок між тим, як ми сприймаємо навколишній світ, і тим, як ми його осмислюємо на рівні мови.

Структурно концептосфера складається з елементів, які відображають різні сфери життя: природу, суспільство, мораль, духовність, побут тощо [23, с. 92-93]. У межах цих доменів особливу роль відіграють концепти, пов'язані з базовими сенсорними та просторовими уявленнями, такими як колір, форма, рух, напрямок. Вони часто є глибинними структурними елементами, що організують людське сприйняття світу й мову опису цього світу. Наприклад, концептуалізація кольору або руху може значно відрізнитися в різних мовних картинах світу, що проявляється як у лексичних засобах, так і в метафоричних структурах. Такі відмінності дозволяють простежити, як мовна спільнота структурує реальність і які аспекти досвіду вона вважає релевантними.

1.3.1. Дослідження концептів у мовах та їхня специфіка. Кожна мова відрізняється – не лише своєю структурою чи вимовою, але й способом відображення світу, який її носії сприймають та осмислюють. Мова формує цілісну картину реальності, що включає загальномовний, регіональний, соціальний та індивідуальний рівні. Вона виявляє, як суспільство через історію, культуру, освіту, моральні уявлення та побутові умови сприймає навколишній світ. Особисте мовлення кожної людини також несе відбиток національного

мовного образу світу, що залежить від багатьох чинників – від психічного досвіду до соціального становища. Мова в цілому не лише інструмент спілкування, а й вияв глибших ментальних структур, що демонструють, як певний народ бачить і розуміє реальність. При цьому спільні закономірності мислення лише підкреслюють існування унікальних національних мовних картин світу.

У межах сучасного лінгвокультурного дискурсу простежується широка палітра концептів, що перебувають у фокусі дослідницької уваги. Вони охоплюють як універсальні та фундаментальні категорії на кшталт дружби, щастя, часу або пунктуальності, так і більш конкретизовані – наприклад, концепти, пов'язані з природними явищами чи предметним світом, як-от «сонце» або навіть «водний транспорт».

Таке розмаїття концептів зумовлене не лише потребою осмислення мовної картини світу, а й зростаючим інтересом, який дослідник відчуває у процесі аналізу мовних одиниць. У процесі вивчення мови часто виникають спостереження щодо особливостей концептуалізації певних явищ, що, у свою чергу, стає поштовхом до глибшого аналізу. Цей інтерес трансформується у цілеспрямоване дослідження, покликане підтвердити або спростувати наявні теоретичні припущення. Концепти, незалежно від ступеня їх абстрактності, репрезентують ментальні моделі світу, відображають систему цінностей та забезпечують культурно зумовлену інтерпретацію дійсності.

Як вже зазначалося, одним із напрямів досліджень у сфері концептів є аналіз концепту ДРУЖБА в німецькій мовній картині світу, який розглянула дослідниця Ж. Дягілева [5, с. 100-109]. Дослідниця аналізує, як слова пов'язані з дружбою вживаються в сучасному німецькому дискурсі, а також якими культурними уявленнями вони супроводжуються.

Особливу увагу Ж. Дягілева приділяє впливу американської моделі *bridesmaid* на німецьке розуміння ролі дружби, відзначаючи, що сучасна традиція стає більш стандартизованою та піддається глобалізаційним впливам. При цьому вказується на відмінності між українською та німецькою культурною

традицією, де в українському контексті дружба зазвичай виконує більш ритуальні функції, тоді як у німецькому – часто носить символічно-соціальний характер.

Серед інших прикладів таких досліджень є праця Ю. Чумака, присвячена аналізу концепту ШЛЯХ у фразеологізмах англійської, французької та німецької мов [18, с. 354-359]. Дослідження базується на фреймовій теорії і демонструє, як через стійкі мовні звороти реалізується глибинне концептуальне осмислення цього поняття. Автор виокремлює кілька субфреймів: атрибутивний (властивості шляху), субстантивний (шлях як об'єкт), акціональний статичний (існування в межах шляху) та динамічний (рух або зміна напрямку). Ю. Чумак показує, що концепт ШЛЯХ не обмежується лише фізичним рухом у просторі – він охоплює метафоричні виміри, пов'язані з життєвим вибором, внутрішніми трансформаціями та досягненням цілей. Аналіз фразеологізмів розкриває, як різні культури по-різному концептуалізують шлях, відображаючи особливості світогляду мовних спільнот. Таким чином, дослідження є вагомим прикладом застосування фреймового підходу у вивченні концептів та поглиблює розуміння ментально-когнітивної природи мови [18, с. 354-359].

В цілому фразеологія є важливою темою в когнітивній лінгвістиці, оскільки вона відображає не лише мовні конструкції, а й глибше розуміння людського досвіду через мову. Одним із досліджень, яке розглядає фразеологічні одиниці, є робота Д. Олійник «Компаративістика англомовної та україномовної вербалізації концепту «кохання» у фразеології». У цьому дослідженні авторка порівнює, як концепт «кохання» виражається через фразеологізми в англійській та українській мовах [7, с. 116-121].

Дослідження показує, що в українській фразеології концепт «кохання» часто представлений через вирази з яскравим емоційним забарвленням, які відображають глибокі культурні традиції, звичаї та особливості сприйняття цього почуття в українському суспільстві. У свою чергу, англійська фразеологія має більш універсальний характер, з акцентом на індивідуальні переживання і емоції, що притаманні кожній окремій людині [7, с. 116-121].

Це дослідження дозволяє краще зрозуміти, як мовні вирази фіксують і передають культурні уявлення про такі фундаментальні поняття, як любов і стосунки, і як ці поняття трансформуються через фразеологічні одиниці в різних мовах.

На базі цих трьох робіт можна помітити, що найчастіше у дослідженнях когнітивної лінгвістики використовується порівняльний аналіз, оскільки він дозволяє виявити особливості концептуалізації явищ у різних мовах. Порівняння фразеологізмів допомагає розкрити як універсальні, так і культурно специфічні аспекти мовних виразів. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти, як певні концепти, наприклад, «КОХАННЯ» чи «ДРУЖБА», відображаються в різних мовах і культурах, а також як мовні структури відповідають соціальним і культурним потребам.

Таким чином, можна зазначити, що об'єктом дослідження можуть бути різноманітні концепти. Як уже зазначалось, ідея дослідження того чи іншого концепту часто буває зумовлена інтересом автора, який виникає під час вивчення чи аналізу мови. Це підтверджує динамічний характер лінгвоконцептології як наряду, що розвивається в тісному зв'язку з культурними, соціальними та когнітивними чинниками. Отже, вибір концепту для аналізу є не лише результатом наукової зацікавленості, а й відображенням гнучкості самої теорії концептів, яка дозволяє досліджувати мовні одиниці в контексті національно-культурної специфіки.

1.4. Концептосфера «ПРОСТІР»

Мова є ефективним засобом передачі інформації про невідомі об'єкти чи ситуації. Наприклад, у новому місці людина часто звертається до перехожих із проханням пояснити, як дістатися до певної точки, і за умови, що співрозмовник обізнаний у маршруті, він надає логічні й точні вказівки. Подібним чином, мовні описи ефективно репрезентують сцени, що включають людей, об'єкти та орієнтири, як це, зокрема, спостерігається в художній літературі, наприклад у

прозі Е. Гемінгвея. Експериментальні дослідження підтверджують, що подібні описи легко сприймаються й інтегруються в ментальні уявлення читачів, які оновлюються у відповідь на нову описову інформацію. Крім того, швидкість відтворення просторової інформації, отриманої з тексту, часто є співставною з тією, що базується на безпосередньому досвіді [22, с. 41].

З точки зору фізики простір – це тривимірний неперервний простір, що включає положення та напрямки. У класичній фізиці фізичний простір зазвичай уявляється як тривимірний у лінійному розумінні. Сучасні фізики, як правило, розглядають його разом із часом як частину безмежного чотиривимірного континууму, відомого як просторово-часовий континуум. Поняття простору вважається фундаментальним для розуміння фізичного всесвіту. Водночас серед філософів досі тривають суперечки щодо того, чи є простір самостійною сутністю, відношенням між об'єктами, чи елементом концептуальної системи [59].

Цікавою є думка метафізика І. Канта, який стверджував, що поняття простору й часу не є емпіричними – тобто вони не виникають з досвіду зовнішнього світу, а є елементами вже наявної системної структури людського розуму, яку ми використовуємо для впорядкування всіх вражень [59]. З погляду когнітивної лінгвістики, твердження І. Канта про те, що простір і час є апіорними формами сприйняття, добре узгоджується з ідеєю, що людське мислення – зокрема просторове – ґрунтується на вроджених або ранньо сформованих когнітивних структурах. Простір у цьому контексті виступає як базові концептуальні домени, через які ми організуємо досвід і мову.

У цьому контексті особливо цікавим є питання про те, наскільки просторове мислення є універсальним, а наскільки – зумовленим культурою та мовою. Хоча традиційно вважалося, що просторове сприйняття є вродженим і універсальним механізмом, сучасні дослідження у сфері когнітивної лінгвістики свідчать про протилежне. Зокрема, виявлено, що мови світу використовують різні способи кодування просторових відношень – абсолютні (наприклад, «північ», «південь») або релятивні (наприклад, «ліворуч», «перед»). Це, своєю

чергою, впливає на те, як носії цих мов уявляють і пам'ятають простір [56, с. 9]. Дослідження, проведені з використанням невербальних експериментальних парадигм, таких як «парадигма ротації», показують, що люди, які говорять різними мовами, по-різному виконують завдання з просторового орієнтування. Наприклад, носії мов, що активно використовують кардинальні напрямки, краще орієнтуються в незнайомому середовищі й демонструють інші стилі ментального представлення простору [56, с. 22-23].

Такі результати дозволяють припустити, що мова не лише описує вже сформоване сприйняття простору, але й формує специфічні когнітивні стратегії його обробки. Ці стратегії проявляються в пам'яті, інференції, навігації, а також у невербальній поведінці, зокрема жестах. Відтак, простір як когнітивний домен виявляється не тільки фізичною або філософською категорією, а й гнучкою концептуальною структурою, яка моделюється мовою.

Просторові мовні системи демонструють значну типологічну варіативність як у вираженні положення, так і руху. Мови відрізняються не лише в кількості просторових термінів, а й у глибинних принципах організації просторової інформації. Наприклад, деякі мови мають десятки окремих позиційних дієслів, що передають різні положення тіла чи об'єкта (сидіти з піджатими ногами, сидіти навпочіпки тощо), інші – обмежуються загальними описами. Більше того, частина мов не має окремих просторових прийменників і виражає локалізацію через дієслова або конструкції з номінальними класифікаторами.

Варто відзначити, що семантичні категорії в мовах можуть конфлюювати – об'єднувати кілька значень в одну граматичну форму. Наприклад, один мовний елемент може передавати і положення в просторі, і ступінь стабільності об'єкта, і його анімаційний статус. І хоча просторовий лексикон у деяких мовах є дуже розвиненим, граматичні засоби залишаються відносно обмеженими – мовці користуються фіксованими комбінаціями, або ж схемами, що вбудовані в граматику. Це означає, що опис простору – завжди результат вибору серед уже доступних мовних конструкцій [48, с. 5]. Окрім того, важливу роль відіграє те, як мови структурують рух. Кожна мова може по-різному виражати рух, і це має

значний вплив на те, як носії цих мов сприймають і концептуалізують рух у своєму розумі. В одних мовах основну увагу приділяють самій дії руху, її процесу та характеристикам, тоді як в інших – більше акцентується на додаткових аспектах руху, таких як напрямок, об'єкти чи змінювання простору під час руху. Ці відмінності в структурі вираження руху відображаються на когнітивному рівні, формуючи різні стратегії для уявлення та обробки руху в просторі.

У цьому контексті вартим уваги є також те, як у межах просторової концептосфери функціонують інші сенсорні концепти, зокрема колір. Хоча на перший погляд колір і простір можуть здаватися окремими доменами, на когнітивному рівні вони часто тісно переплетені. Просторові уявлення нерідко включають кольорові характеристики об'єктів як орієнтири або елементи фону, що допомагають ідентифікувати розташування, напрямок чи зміну положення в середовищі [58, с. 884].

Крім того, у мові колірні терміни часто використовуються для уточнення просторових описів: «зелена зона», «синє небо на заході», «червоний будинок ліворуч» тощо. Це вказує на те, що колір не просто супроводжує просторову інформацію, а й бере участь у її організації, слугуючи додатковим засобом навігації та категоризації простору. У деяких мовах навіть спостерігається граматичне або лексичне накладання просторових і кольорових значень, що ще раз підтверджує їхню концептуальну близькість [58, с. 884].

Отже, простір як концепт демонструє багаторівневу організацію та може бути умовно поділений на дві основні складові: фізичну, що відображає об'єктивні властивості середовища, та перцептивну, яка репрезентує індивідуальне й культурно зумовлене сприйняття цього середовища. У межах останньої особливої ваги набувають концепти, що опосередковують досвід простору – зокрема колір і рух. Ці елементи не існують ізольовано, а функціонують як складові великої концептосфери «ПРОСТІР», беручи участь у формуванні цілісних ментальних моделей довкілля.

1.4.1. Лінгвокогнітивні аспекти концепту «КОЛІР». Категорія кольору є однією з фундаментальних у системі людського сприйняття та когнітивної обробки дійсності. У мовленні вона виконує не лише номінативну функцію, але й відіграє важливу роль у формуванні концептуальних моделей світу, зумовлених культурно-історичними та соціальними чинниками. Мовна репрезентація кольору охоплює як лексичні засоби, так і метафоричні та символічні нашарування, що відображають специфіку світогляду носіїв певної мови. Порівняльний аналіз концепту «колір» у різних мовах дозволяє виявити як універсальні, так і специфічні механізми категоризації та семантичного структурування цієї сфери.

Кольори та їх систематизація цікавила людей упродовж історії. Однією з найвідоміших робіт, присвячених дослідженню кольорів, можна назвати «Теорію кольорів» Й. В. Гете [43]. Попри те, що його робота розглядала колір як фізичне явище, він також приділяв велику увагу його ідейній складовій, а саме тому, як кольори сприймаються людиною на психологічному, емоційному та символічному рівнях.

Й. В. Гете створив симетричне коло кольорів, у якому розмістив відтінки не лише відповідно до їхнього фізичного виникнення, але й на основі того, як вони викликають протилежні кольорові відчуття в оці – що стало передвісником опонентної теорії зору. У цьому колі, наприклад, жовтий «вимагає» фіолетового, а оранжевий – синього, і навпаки [62].

Окрім фізіологічного сприйняття, Й. В. Гете надавав кольорам моральні та естетичні значення, створюючи систему, яку можна назвати кольоровою психологією. Так, він асоціював червоний із прекрасним, жовтий – із добром, синій – із буденністю, а фіолетовий – із непотрібним, що вказувало на складну ієрархію емоцій і смислів, закладених у кольорах [62].

Таблиця 1.1

Колір	Значення	Категорія свідомості
Червоний	Прекрасне (Schön)	Раціональне (Vernunft)

Оранжевий	Благородне (Edel)	Раціональне (Vernunft)
Жовтий	Добре (Gut)	Інтелектуальне (Verstand)
Зелений	Корисне (Nützlich)	Інтелектуальне + Чуттєве (Verstand + Sinnlichkeit)
Синій	Загальне/Буденне (Gemein)	Чуттєве (Sinnlichkeit)
Фіолетовий	Непотрібне (Unnötig)	Уява (Phantasie)

ПСИХОЛОГІЯ КОЛЬОРУ (за Й.В. Гете)

Таким чином можна побачити специфічні асоціації, які кожен колір має в собі. Проте важливо зазначити, що сприйняття кольорів не є універсальним і суттєво залежить від культурного контексту. У різних культурах один і той самий колір може мати протилежні значення. Наприклад, білий колір у західних країнах зазвичай асоціюється з чистотою, невинністю та урочистістю (зокрема весіллями), тоді як у деяких східноазійських культурах – із жалобою та смертю.

Подібно до тварин, кольорам здавна також приписували символічні значення. Символіка кольорів відіграє важливу роль, наприклад, у мистецтві, казках і психології. Кольори в народних віруваннях, живописі та релігійних сферах розглядаються як культурні символи і слугують у різних культурах принципами упорядкування світу. Широко розповсюдженим було зіставлення кольорів, наприклад, у старокитайському та середньовічному західноєвропейському мисленні – з напрямками світу, планетами, порами року, темпераментами [50, с. 475].

Ці культурні та символічні зв'язки кольорів не є випадковими, адже наше сприйняття кольору глибоко пов'язане з еволюційною історією людства. Вони формувалися в контексті фізіологічних процесів і середовища, в якому розвивалися наші сенсорні системи. Сприйняття кольорів можна розглядати як своєрідне «відображення» навколишнього світу, яке виявляється через еволюційно обґрунтовані взаємодії людини з навколишнім середовищем [20, с. 164-165].

Сприйняття кольорів у різних культурах може суттєво відрізнятись, як видно на прикладі японської мови. У японській поезії небо іноді описується як зелене (*midori*), а трава – як блакитна (*ao*), що незвично для європейців і ставить під сумнів універсальність кольорової класифікації [73, 13]. Хоча фізично колір визначається довжиною світлових хвиль, на його назви впливають культурні та мовні чинники. Із найдавніших письмових джерел відомо, що *ao* і *midori* вживалися майже як синоніми для позначення зеленого й синього. У сучасній японській мові *ao* усе ще використовується для деяких зелених об'єктів, тоді як *midori* означає лише зелений [41, с. 2].

Ще одним прикладом мовної відносності у відображенні кольорів є відсутність окремого слова для блакитного кольору в деяких германських мовах, де синій і блакитний сприймаються як один колір. У таких мовах, як-от німецька (*blau*), блакитний відтінок не позначається окремим базовим терміном – його описують як «світло-синій» або уточнюють контекстом.

На противагу цьому, у слов'янських мовах, зокрема в українській, *блакитний* існує як окремий базовий колір нарівні з синім. Розрізняють, скажімо, блакитне небо і синє море, і ці кольори не сприймаються як варіації одного, а як окремі категорії. Таким чином, українська мова у цьому відношенні лінгвістично «бачить» більше кольорів, ніж мови, де ці відтінки об'єднані під одним словом.

Існує також твердження, що в мові піраха відсутня власна колірна термінологія. Це одна з небагатьох культур (переважно з Амазонії та Нової Гвінеї), де, ймовірно, існують лише загальні слова для позначення «світлого» та «темного». Хоча в глосарії до дисертації Д. Еверетта зазначено перелік кольорових термінів, сам Д. Еверетт у публікації 2006 року стверджує, що ці елементи – не повноцінні слова, а описові фрази, як-от «(як) кров» замість слова «червоний» [60].

Це демонструє ще більш глибокі розбіжності у опису кольорів між різними мовами, адже в одних мовах кольори виступають як самостійні, лексично закріплені категорії, тоді як в інших – передаються через асоціативні описи, що залежать від об'єктів чи явищ довкола.

З огляду на вище наведені приклад можна порушити питання про відносність мов у своєму відображенні кольорів. Концепція мовної відносності, зокрема гіпотеза Сапіра-Ворфа, стверджує, що мова, якою говорить людина, впливає на її мислення та сприйняття світу. У сфері кольорів це особливо помітно, адже різні мови мають різну кількість та структуру базових колірних термінів. Релятивістська точка зору підкреслює, що колірна лексика відображає не стільки універсальні біологічні особливості, скільки культурно зумовлені пріоритети [61].

Цю ідею підтверджують дослідження Е. Леннеберга, який показав, що носії мови з менш розвиненою колірною термінологією (наприклад, мови, де один термін охоплює і жовтий, і помаранчевий) мають складнощі з розпізнавання та запам'ятовування відповідних кольорів у порівнянні з англійськими учасниками [61]. Це явище пояснюється поняттям мовної кодувальності – здатністю мови точно виражати певні категорії, що, у свою чергу, впливає на когнітивну обробку цих категорій [55].

Водночас суперечка між універсалістами та релятивістами щодо кольорів не має однозначного вирішення. Дослідження П. Кея та Т. Реджіра (2006) засвідчили, що хоча існують універсальні обмеження в іменуванні кольорів (зумовлені біологією зору), однак відмінності у мовній категоризації кольорів дійсно спричиняють відмінності у сприйнятті та пізнанні кольорів [61]. Таким чином, колір виступає як поле перетину між універсальним (біологічним) та відносним (мовно-культурним), що робить його особливо цінним прикладом для вивчення зв'язку мови і мислення.

Важливим моментом, який варто відмітити у цьому контексті є також природній вплив на сприйняття кольорів. Малоімовірно, що мовні чинники є єдиною причиною відмінностей у сприйнятті кольорів між культурами. До прикладу, кольори, які переважають у навколишньому середовищі, впливають на те, як про них говорять у повсякденному мовленні. Відповідно, зрозумілість і виразність певних колірних категорій залежать не лише від мови, а й значною мірою від об'єктів, які мають помітне значення в конкретному середовищі [61].

Іншими словами, щоб колір отримав окрему назву, він має бути помітним і знайомим у життєвому досвіді конкретної людини чи культурної спільноти.

Якщо вище перераховані приклади стосувалися більше фізичним характеристикам кольорів, то існують також ідейні – культурні асоціації, які кольори несуть у собі. Фізичні можна окреслити як денотативні, а ідейні як конотативні.

До прикладу, у проведеному дослідженні А. Ш. Альхарбі [19, с. 147-158], в якому порівнювались семантичні особливості кольорів «червоний» та «чорний» в англійській та арабській мовах. У його дослідженні здійснено порівняльний аналіз семантичних особливостей кольорів «червоний» та «чорний» в англійській та арабській мовах. Автор розглянув денотаційне значення кольорів, їхні конотативні відтінки, а також парадигматичні та синтагматичні зв'язки. У результаті було виявлено, що хоча обидві мови мають спільні базові асоціації з цими кольорами, наявні суттєві культурні розбіжності в конотаціях, які зумовлені специфікою світоглядних уявлень та культурного контексту.

Цікавим є також дослідження О. Семенови та Н. Христич. У своєму експерименті науковиці проаналізували сприйняття французьких фразеологізмів із кольоровою лексикою носіями мови та українськими студентами, які володіють французькою [10, с. 78].

Результати експерименту виявили як універсальні, так і культурно обумовлені відмінності в інтерпретації кольорових фразеологізмів [10, с. 83].

Авторки також припустили, що розбіжності у сприйнятті синього кольору можуть бути пояснені суб'єктивно-психологічними факторами, такими як темперамент і настрій, а також об'єктивними умовами, зокрема освітленням та часом доби.

1.4.2.Лінгвокогнітивні аспекти концепту «РУХ». Опис руху є однією з фундаментальних функцій мови, адже він відображає базові взаємодії людини з навколишнім світом. Рух – це не лише фізичне переміщення в просторі, а й складний концептуальний процес, який охоплює напрямок, зміну положення, швидкість, причинність та інші аспекти. У мовленні він може бути переданий за допомогою різних лексичних і граматичних засобів, що формують структуру висловлювання й визначають його смислову глибину. Те, як мова моделює рух, дає змогу простежити зв'язок між лінгвістичними структурами й когнітивними механізмами, що лежать в основі людського мислення. Дослідження цього явища відкриває ширші горизонти розуміння взаємодії мови, сприйняття та концептуалізації простору і дії.

Сприйняття руху – це складний процес. Наприклад, навіть художники протягом століть часто неправильно зображували, як рухаються коні під час галопу – їхні ноги були намальовані у нереалістичних положеннях. Коли рух простий – наприклад, падіння об'єкта або рух маятника – люди можуть розрізнити правильну та неправильну траєкторію. Але навіть ті, хто правильно сприймає рух, можуть помилково зображати або описувати його, що свідчить про неточні уявлення про нього [22, с. 9].

Рух як концепт з самого початку цікавив дослідників з точки зору когнітивної лінгвістики. Одним з перших науковців, які підняли це питання був Л. Талмі, який вважається одним з початківців когнітивної лінгвістики. У одній зі своїх робіт він поділив мови на дві категорії: «дієслівно-кадровані» та «супунтиково-кадровані».

У «дієслівно-кадрованих» мовах (наприклад, іспанська, японська, мови банту) головне значення дії зосереджене в самому дієслові. Додаткова інформація, як саме це відбувається (наприклад, спосіб руху), подається окремо – зазвичай у супровідному слові або виразі (так званому «супутнику»). Наприклад, в іспанській реченні «Пляшка вийшла, пливучи» – саме дієслово «вийшла» несе основну дію, а «пливучи» – уточнення способу.

У «супутниково-кадрованих» мовах (наприклад, англійська, китайська, оджибва) все навпаки: дієслово одночасно виражає як дію, так і спосіб її виконання, а структурна інформація про напрям або результат руху розміщується в супутньому елементі (часто – в прийменнику чи прислівнику). Наприклад, англійське речення «Пляшка впливля» має дієслово «*floated*», що виражає спосіб, а «*out*» вказує на напрям [59, с. 313-314].

Дана його структуризація привернула увагу багатьох інших вчених, які проводили порівняльні дослідження різних мов відштовхуючись від його ідеї.

Так до приладу у дослідженні Б. Левін, Д. Біверса та Ш. В. Там розглядається як події спрямованого руху – дії, пов'язані з переміщенням уздовж шляху до певної цілі – виражаються по-різному в різних мовах, особливо в германських (наприклад, англійська, німецька) та романських (наприклад, французька, італійська, іспанська) мовних групах [23, с. 1-16].

Іншим прикладом є робота Л. Шарич. В одному зі своїх досліджень вивчає, як різні слов'янські мови передають концепти простору через прийменники і відмінки, аналізуючи слов'янські мови. Авторка звертає увагу на семантику руху і простору, що є однією з центральних тем у когнітивній лінгвістиці, а також на граматичні засоби, які дозволяють виражати ці концепти в межах кожної з мов. [48, с. 270-275]

1.5. Зовнішні фактори впливу на формування і розвиток мов

Мова є не лише засобом комунікації, а й складною системою, що відображає досвід, світогляд і культурну пам'ять її носіїв. Її формування не відбувається ізольовано: на мовний розвиток істотно впливають як природні умови існування спільноти, так і її історичний досвід. Географічне положення, клімат, тип господарської діяльності, війни, міграції, міжкультурні контакти – усе це залишає слід у мовній картині світу, у семантичних структурах, лексичних системах і навіть у граматичних категоріях

Повертаючись до поняття лінгвістичної релятивності, вважається, що мова впливає на наш спосіб мислення. Це одна з ключових ідей класичної теорії лінгвістичної релятивності, яка стверджує, що мовні категорії, такі як граматичні структури та лексика, формують спосіб, яким ми сприймаємо і розуміємо навколишній світ. Це означає, що люди, які говорять різними мовами, можуть по-різному сприймати такі абстрактні поняття, як час, простір, кількість або колір.

Проте існують також теорії, які стверджують, що вплив на мову мають, насамперед, зовнішні фактори, такі як рельєф, соціальні та культурні особливості. Згідно з цими підходами, мова формується під впливом навколишнього середовища, в якому живуть люди. Наприклад, географічні особливості, такі як рельєф місцевості, можуть визначати наявність певних термінів для опису природних об'єктів або явищ. Соціальні структури та культурні практики також можуть впливати на мову, формуючи специфічні мовні особливості, такі як система звертання або використання певних мовних форм у різних соціальних контекстах. До прихильників цієї ідеї можна назвати Р. Буссера, який окреслював це питання в одній зі своїх робіт [54, с. 10].

Питання природнього фактору формування мов цікавив науковців впродовж багатьох років. Як зазначає в одній зі своїх робіт Л. Маффі [47, с. 600-601] лінгвістичні антропологи, такі як Ф. Боас, Е. Сапір та Б. Л. Ворф, зауважили, як детально корінні мови відображають ці елементи. Е. Сапір, зокрема, підкреслював, що мова несе «відбиток фізичного середовища, в якому живуть носії мови», відображаючи їхній інтерес до навколишнього середовища. Відомі зауваження Ф. Боаса про слова ескімосів для снігу і роздуми Б. Л. Ворфа в його статті «Наука і лінгвістика» стали важливими для розвитку антропології.

Попри те, що нас не цікавлять безпосередньо назви ландшафтних та природніх одиниць, питання даної дисципліни можуть бути актуальними для цієї роботи, оскільки вони аналізують вплив ландшафту на формування мови, а отже на потенційні відмінності між мовами.

У цьому контексті варто повернутися до роботи Р. Буссера, в якій він досліджував потенційні фактори впливу на формування граматики у мовах. Не дивлячись на те, що у нашому дослідженні акцент не зовсім на граматиці, визначені ним фактори можуть бути цікавими з точки зору загального розвитку мови. Серед факторів, що він наводив можна назвати [54, с. 10]:

Культурні фактори: Вони впливають на мову через соціальні практики та вірування. Це може призводити до змін у використанні займенників, модальних дієслів та маркерів доказовості. Наприклад, у анабаптистів (релігійної групи німців, які живуть у Пенсільванії) є світогляд, що важливо зосереджуватися на теперішньому моменті, а не на потенційному майбутньому. Через це вони перестали використовувати модальне дієслово «*wotte*», яке вказувало на можливі припущення, і трансформували його в просте дієслово, фактично позбувши його граматичного значення модальності.

Соціальні фактори: Включають такі аспекти, як розмір спільноти, соціальна ізоляція, міграція та мовний контакт. Ізоляція малих спільнот може призводити до складних граматичних систем, тоді як міграція і контакт мов сприяють спрощенню чи змішуванню граматичних структур.

Природні фактори: Екологічні та біологічні умови, як клімат чи катастрофічні події, можуть впливати на мовне різноманіття. Лінгвістична різноманітність часто зростає в регіонах з густою мережею річок і складним рельєфом, тоді як температура чи висота впливають лише в окремих частинах світу. Природні катастрофи, як-от землетруси, можуть повністю знищити мови разом із носіями. Поширення землеробства могло сприяти розширенню мовних сімей, хоча ця ідея не є остаточно доведеною. Високий рівень захворюваності в регіоні може посилювати соціальну ізоляцію, що сприяє збереженню мовної різноманітності.

Біологічні фактори: Генетична різноманітність може корелювати з мовною різноманітністю через міграцію та змішування популяцій, хоча цей зв'язок ще потребує подальших досліджень.

Особливо цікавими є географічні фактори. Вони впливають через фізичне середовище, топографію та клімат. У деяких культурах орієнтація в просторі залежить від географічних координат, як-от схід–захід чи північ–південь. Регіони з географічною близькістю сприяють поширенню мов і мовних рис, як це сталося в материковій Південно-Східній Азії, де багато мов мають класифікатори, частки ввічливості й римовані словосполучення. Натомість ізольовані території, як-от острови Мікронезії, зберігають мовну самобутність, якщо відстань між островами не перевищує однієї доби подорожі. Мовна різноманітність також зростає в тропіках, де клімат сприяє існуванню малих соціальних груп, що не потребують зовнішніх контактів. Крім того, мовам легше поширюватись уздовж широтних зон, бо клімат там стабільніший, ніж уздовж меридіанів.

Як відомо, німецька та українська мови належать до великої індоєвропейської мовної родини, що означає, що вони мають спільного предка, від якого розвинулися в різні гілки. Ця родина охоплює десятки мов, що говоряться на величезній території, від Індії до Західної Європи, і всі вони мають певні спільні ознаки, як у граматиці, так і в лексиці. Кожна мовна група, в свою чергу, має свою унікальну структуру, але загальні риси все ж можна простежити. Це означає, що індоєвропейські мови мають багато спільних характеристик, що дозволяє нам прослідкувати, як вони розвивалися і змінювалися з часом, зберігаючи певні стародавні мовні елементи.

У подальшому еволюційному процесі кожна з індоєвропейських мов зазнала власного, автономного розвитку, поступово віддаляючись від спільної прамовної основи. На ці процеси істотно впливали як хронологічні чинники, так і низка позалінгвістичних аспектів: географічне розташування етносів, природні умови, поява нових релігійних систем, трансформація культурних кодів, а також інтенсивні мовні контакти, що призводили до запозичень та переосмислення певних концептів.

Унаслідок такого різноспрямованого розвитку в кожній окремій мові сформувалися специфічні способи репрезентації базових категорій досвіду,

зокрема просторових орієнтацій. Відмінності у мовному кодуванні простору, які простежуються між представниками навіть споріднених мовних груп, є продуктом складної взаємодії мови та культурно-історичного контексту.

З огляду на це, задля адекватного пояснення механізмів мовної репрезентації просторових понять доцільно звертатися не лише до внутрішньомовного аналізу, а й до вивчення історії формування конкретної мовної системи в тісному зв'язку з етногенезом та культурною динамікою.

Висновки до першого розділу

Мова відіграє важливу роль у формуванні людського мислення та сприйняття світу. Вона не лише відображає реальність, а й структурує її відповідно до потреб і досвіду людини. Значення слів залежать від мовної системи та контексту, а не є прямим відображенням дійсності.

Когнітивна лінгвістика вивчає мову як прояв мислення та досвіду. Вона акцентує увагу на значенні, категоризації та перспективах у мовленні. Приклади екзотичних мов, як-от кук та айорре (з орієнтацією на абсолютні напрямки) чи гопі (без граматичних часів), демонструють, як мова формує унікальні моделі сприйняття.

Більшість досліджень, пов'язаних в області когнітивної лінгвістики, базуються на порівнянні однієї мови з іншою. Цим, у свою чергу, займається контрастивна лінгвістика. Сучасна контрастивна лінгвістика активно використовує комп'ютерні корпуси, що дозволяє проводити точний і масштабний аналіз реальних мовних даних. Це робить дисципліну більш емпіричною, сприяючи розвитку нових напрямів – від прагматики до соціолінгвістики.

Центральними поняттями є концепт і концептосфера. Концептосфера – це система концептів, що відображає колективний та індивідуальний досвід мовної спільноти. Концепти репрезентують уявлення про світ і формуються під впливом культури, історії, соціального контексту та особистого досвіду.

У межах теми розглядаються концепти простору, кольору та руху. Простір – складна категорія, що включає перцептивні й фізичні властивості середовища. Колір виконує орієнтаційну функцію і має як культурні, так і фізіологічні значення. Рух виражається в мовах по-різному, що впливає на моделі орієнтації. Наприклад, теорія Талмі пояснює відмінності між дієслівно- і супутниково-кадрованими мовами.

Існує теорія, що природні умови, географія, культура та соціальне середовище можуть впливати на формування мовних категорій, включаючи лексичні та концептуальні особливості. Це забезпечує різноманітність у мовному баченні світу, навіть серед споріднених мов.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КОЛЬОРІВ ТА ЙОГО СКЛАДОВИХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

2.1. Сприйняття та репрезентація чорного та зелених кольорів на базі фразеологізмів у німецькій та українській мовах

Досить часто сприйняття кольорів у мовах відображається через сталу мовну практику – фразеологізми та сталі вирази. Ці мовні одиниці несуть у собі культурно зумовлені конотації, які впливають на сприйняття кольорів як символів. З огляду на це, у даному дослідженні проведено порівняльний аналіз фразеологізмів із кольоровим компонентом у німецькій та українській мовах, зосереджуючи увагу на чорному та зеленому кольорах.

Метою дослідження є аналіз значень, конотацій (позитивних, негативних, нейтральних), частотності вживання та категоризації фразеологізмів із кольоровими компонентами, а також здійснення міжмовного порівняння. Основними джерелами для збору мовного матеріалу стали фразеологічні словники та мовні корпуси: для німецької мови – словник німецьких ідіом [39] та матеріал наведений у вікіпедії [63]. Для українських – корпус «MOVA.info» [6] та онлайн-бібліотека ГОРОХ [3].

2.1.1. Компонент «чорний» (*Schwarz*) у німецьких фразеологізмах. Загалом було зібрано та проаналізовано 28 німецьких фразеологізмів, що містять компонент «чорний» (*schwarz*). Класифікація за конотацією показала наступне:

- **Негативна конотація:** 19 із 28 (67,9%)
- **Скоріше негативна:** 4 із 28 (14,3%)
- **Нейтральна:** 3 із 28 (10,7%)
- **Позитивна:** 2 із 28 (7,1%)

Ці дані свідчать про переважну негативну оцінність чорного кольору в німецькій мовній картині світу.

Іншим важливим аспектом дослідження стала категоризація значень фразеологізмів із компонентом «*schwarz*». У процесі аналізу було виокремлено такі тематичні категорії:

1. Протиправність (відхилення від загальноприйнятих норм). У процесі аналізу було виявлено, що значна частина таких фразеологічних одиниць передає семантику порушення норми, тобто певної протиправності або відхилення від загальноприйнятих соціальних, правових чи моральних рамок. Прикладами таких виразів є *Schwarzfahrer* («чорний пасажир») – особа, яка користується громадським транспортом без квитка, *Schwarzarbeiter* (чорний працівник) – працівник, що працює нелегально, *der schwarze Markt* (чорний ринок) – місце незаконного обігу товарів, а також *die schwarze Magie* (чорна магія) – магія з лихими намірами, що розглядається як заборонена.

Подібне значення мають і фразеологізми *schwarze Liste* (чорний список) – список небажаних осіб чи об'єктів та *schwarzes Schaf* (чорна вівця) – особа, що вирізняється на фоні інших. Попри те, що останні два приклади не містять явної вказівки на протиправність, у них чітко простежується мотив відчуження та певною мірою «порушення» соціальної норми.

2. Контрастність. Інша група фразеологізмів, у яких присутній компонент *schwarz*, репрезентує категорію контрастності. До цієї категорії належать вирази *schwarzes Schaf* (чорна вівця) (у контрасті до «білих», які становлять більшість), *das Schwarze Brett* (чорна дошка) – інформаційна дошка, яка виділяється на фоні), *schwarz auf weiß* (чорним по білому) – чітке, недвозначне твердження.

У німецькій мовній картині світу чорний колір часто стає тим, що привертає увагу, контрастує, виділяється. В прикладах *das Schwarze Brett* і *schwarzes Schaf* саме чорне є маркером особливого, вартого уваги, тоді як в українській культурі в аналогічному вислові «біла ворона» наголос, навпаки, робиться на білому як знаковому кольорі.

Показовим прикладом контрасту є також фразеологізм *ein dunkler/schwarzer Fleck auf der weißen Weste* (чорна пляма на білому жилеті), який позначає негативний факт у загалом позитивному або нейтральному життєвому

тлі. Така метафора підкреслює домінування «світлого», позитивного, на тлі якого будь-яке порушення одразу впадає в очі. До цієї ж семантичної групи належить і вираз *ins Schwarze treffen* (потрапити в чорне), що означає «влучити в ціль». Його походження пов'язане зі стрільбою по мішені, в центрі якої часто зображено чорне коло, символ точності й мети. Контрастність тут реалізується візуально та семантично: темний центр на тлі світлого зображення фокусує увагу стрільця. Також до цього ряду належить вислів *nur schwarz-weiß denken* (думати лише в категоріях чорного та білого), який описує категоричне мислення без відтінків, з протиставленням лише двох крайнощів. В цьому випадку обидва кольори мають однакову вагу, однак загальна ідея залишає за чорним функцію полярної протилежності.

З огляду на наведене, можна стверджувати, що хоча контрастність та відхилення від норми були розділені як окремі категорії, між ними простежується тісний зв'язок. Будь-яке порушення звичного порядку вже саме по собі виступає в ролі контрасту до норми. Це дає підстави вважати, що в німецькій культурі білий колір часто репрезентує норми, позитив і правильність, тоді як чорний – протилежне: щось, що контрастує та викликає увагу.

3. Негативні емоції та дії. Окремо виділяється група фразеологізмів, у яких чорний колір використовується для вираження негативних емоцій – передусім гніву, роздратування або заздрості. Так, вислів *schwarz vor Ärger werden* (почорніти від злості) передає стан крайньої злості. Подібне значення має і *sich schwarz ärgern*, тобто злитися «по-чорному», дуже сильно. У фразеологізмі *den Schwarzen Peter zuschieben* також маємо справу з перенесенням негативу: відповідальність або провина перекладається на іншу особу, викликаючи її роздратування. Ще один приклад – *einem nicht das Schwarze unter dem Nagel gönnen*, який ілюструє крайню скупість або заздрість, коли людині не бажають навіть найменшого.

4. «Зло». Близькою за значенням є категорія зла. Тут чорний колір асоціюється з небезпекою, страхом, смертю або чимось нечистим. У фразеологізмі *dunkelschwarze Komödie* маємо справу з чорним гумором, де

елементи жорстокості чи трагізму викликають сміх. У вислові *der schwarze Mann* (чорний чоловік) чорне постає уособленням дитячих страхів, а *der Schwarze Tod* (чорна смерть) – історично навантажений образ чуми, що забрала мільйони життів у Середньовіччі.

5. Невдача. Ще одним значущим семантичним напрямом є фразеологізми, пов'язані з невдачею або нещастям. У мовленні вони закріпилися як метафори очікувань, що не справдилися, або ситуацій, які несуть негатив. Наприклад, *warten bis man schwarz wird* (чекати до почорніння) означає чекати дуже довго, безрезультатно. *Dreimal schwarzer Kater* (тричі чорний кіт) – це вислів, пов'язаний із забобонами, що означає складну або незвичну ситуацію. *Schwarzer Montag* (чорний понеділок) і *schwarze Katze* (чорна кішка) є прикладами негативних прикмет, які слугують маркерами невдач.

6. Песимізм. Особливу увагу привертає категорія фразеологізмів, що відображають песимістичне бачення світу. Чорний колір тут постає як символ суму, розчарування або пригнічення. У висловах *schwarz sehen* (бачити чорне) чи *alles durch die schwarze Brille sehen* (бачити все через чорні окуляри) йдеться про світосприйняття, що ґрунтується на негативі. З тією ж функцією виступає вираз *etwas in den schwärzesten Farben malen* (малювати чорними фарбами), який описує надмірно песимістичну інтерпретацію подій.

Окремо можна підкреслити, що за допомогою чорного кольору в німецькій мові можна також виразити погане самопочуття. До цього можна додати фразеологізм *jmdm. wird schwarz vor Augen* (комосує почорніє перед очима), який передає фізичний стан слабкості або шоку, що супроводжується потемнінням в очах. Проте інші фразеологізми з цим значенням не зустрічались

7. Вдача. Не менш цікавим є той факт, що в ряді фразеологізмів чорний колір має позитивну конотацію. Так, вислів *schwarze Zahlen schreiben* (писати чорні цифри) позначає фінансову стабільність або прибуток (на противагу до *rote Zahlen schreiben* (писати червоні цифри), що означає збитки). Уже згаданий вище *ins Schwarze treffen* (потрапити в чорне) – також приклад позитивного значення, адже передає ідею успіху, досягнення цілі.

Окрім цього, чорний колір у деяких фразеологізмах виконує функцію інтенсифікатора, посилюючи якість або стан: *schwarz wie die Nacht* (чорний як нім) – дуже темний, *sich schwarz ärgern* (злитися по-чорному) – злитись дуже сильно, по-чорному.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що у німецькій мовній картині світу чорний колір виступає важливим маркером виділення, контрасту та девіації. Він символізує не лише порушення норми, а й концентрує на собі увагу як знак особливого – негативного чи, у рідкіших випадках, позитивного. З-поміж 28 проаналізованих фразеологізмів 6 безпосередньо виражають контрастність, ще 6 – ідею протиправності. Оскільки деякі фразеологізми належать одразу до обох категорій, загалом маємо 11 таких одиниць. Найбільш репрезентативною за кількістю виявилась категорія негативної оцінки, що ще раз підтверджує домінування чорного кольору як символу негативного в німецькій фразеології.

2.1.2. Компонент «чорний» в українських фразеологізмах. Загалом було зібрано та проаналізовано 28 німецьких фразеологізмів, що містять компонент «чорний» (*schwarz*). Класифікація за конотацією показала наступне:

- **Негативна конотація:** 19 із 28 (67,9%)
- **Скоріше негативна:** 3 із 28 (10,7%)
- **Нейтральна:** 6 із 28 (21,4%)
- **Позитивна:** 0 із 28 (0%)

Таким чином, за розподілом конотацій українські та німецькі фразеологізми мають схожі пропорції в негативному забарвленні, але на відміну від німецьких, в українських не зафіксовано жодного випадку позитивної конотації.

1. Щось невідоме, що не можна побачити. Однією з найпоширеніших категорій значень є ті, що позначають щось невідоме або приховане. Наприклад, вислів «*шукати чорну кішку в темній кімнаті*» описує пошук чогось, що не існує або недосяжне, і має безпосередній зв'язок із концептом невидимого. Сюди ж можна віднести й «*чорну Верховну Раду*» – алюзію на недоступні для

громадськості процеси, що відбуваються в кулуарах влади. Аналогічне значення закладено в історичному вислові «чорна рада» (назва драми М. Куліша), що стало метафорою таємного голосування в контексті сучасної України. До цієї ж категорії можна умовно долучити і вираз «чорний мішок», який хоч і прямо позначає смерть, однак метафорично вказує на щось невідоме, темне і що може призвести до смерті.

2. Позбавлення волі. Інша категорія – позбавлення волі. До неї належать, зокрема, такі вислови, як «тримати в чорному тілі» (позбавляти свободи дій, контролювати суворо) та «чорний ворон» (транспорт для арештованих, асоціюється з репресіями). Подібне значення несе в собі й «чорна дошка» – символ адміністративного покарання, що використовувався в радянський час. Ці вирази частково перетинаються з попередньою категорією, оскільки позбавлення волі також пов'язується з темрявою, ізоляцією та недоступністю.

3. Нелегальність. Законодавчо заборонене або неофіційне теж стало частиною мовної репрезентації «чорного». Наприклад, «чорна каса» означає тіньові фінанси, а «чорна археологія» – незаконні розкопки. На відміну від німецької, де ця категорія є ширшою й охоплює також соціальне маркування, в українській вона зосереджена переважно на нелегальних діях.

4. Значення «поганий». Досить об'ємною є категорія, у якій «чорний» означає просто «поганий». Сюди можна віднести: «чорний день» (негаразди), «чорний піар» (поширення негативної інформації), «чорне слово» (лайка), «чорне діло» та «чорна справа» (підступні вчинки), а також «чорна невдячність» – коли добро повертається злом. Усі ці вислови можна легко замінити словом «поганий», що свідчить про сталість значення.

5. Песимізм. Песимізм і смуток також репрезентовані у фразеологізмах із чорним кольором. Приклади включають вирази «мов чорний віл на ногу наступив» (про глибоку засмученість), «чорна хмара» (похмурість, тривожний настрій), «наганяти чорну хмару» (псувати настрій). Ці образи повністю співпадають із німецькою концептуалізацією песимізму через темні кольори.

6. Контраст. Категорія контрасту, хоча й представлена в українській, відрізняється від німецької за інтерпретацією. Наприклад, «темна (чорна) пляма» символізує ганьбу, «видавати біле за чорне» – спотворення істини, а «чорним по білому» – щось очевидне. В українській ці вирази часто подані в парі з «білим», утворюючи рівнозначну опозицію, тоді як у німецькій чорне зазвичай виступає як маркер чогось негативного на фоні світлого. Варто зазначити, що деякі з виразів повністю збігаються з німецькими як за формою, так і за значенням – наприклад, *schwarz auf weiß* – «чорним по білому» та *ein schwarzer Fleck* – «чорна пляма». В обох мовах ці фрази вживаються в однаковому контексті. Цікаво, що слово «чорна дошка», яке має еквівалент *schwarzes Brett* у німецькій, несе абсолютно різне смислове навантаження: в українській – це символ репресій, тоді як у німецькій – просто інформаційна дошка.

Ще одну умовну групу складають поодинокі вислови, які не вдалося об'єднати в окрему категорію, проте вони теж мають фразеологічну цінність. Наприклад, «чорний як смола» (підсилене порівняння), «чорний кіт пробіг» (ознака сварки чи напруження у стосунках), «як чорний віл у ярмі» (важке життя), «чорне золото» (метафора нафти), «чорнильна душа» (про бюрократа), «чорна кістка» (люди нижчого соціального походження). Частина з них має аналогії в німецькій: зокрема, «чорний кіт» також символізує невдачу, а «чорний як смола» – порівняльний образ, притаманний обом мовам.

Можна помітити, що українські фразеологізми, у яких використовується чорний колір, демонструють як унікальні риси, так і значний ступінь збігу з німецькими відповідниками. Збіги стосуються не лише змістового плану, але й формального – наприклад, такі вирази, як *Schwarz auf Weiß* / «чорним по білому», *ein schwarzer Fleck* / «чорна пляма», *schwarze Liste* / «чорний список», *schwarzer Markt* / «чорний ринок», *schwarze Katze* / «чорний кіт». Водночас деякі вирази, попри формальну схожість, мають цілком різні культурні значення, що особливо яскраво видно на прикладі «Чорної дошки» та німецької «*schwarze Brett*». В українській мові має значення адміністративно-репресивного інструменту колективного покарання, який використовувався в УРСР під час Голодомору.

Натомість у німецькій мові цей вираз позначає дошку, на якій розміщується важлива інформація.

Отже, можна зробити висновок, що загалом значення чорного кольору в українській та німецькій мовах здебільшого збігаються. В обох культурах він переважно асоціюється з негативом. Проте варто відзначити, що в німецькій мові трапляються й приклади фразеологізмів із позитивним або нейтральним значенням, чого практично немає в українській.

Однією з провідних категорій німецьких фразеологізмів є контрастність. Вона охоплює також відтінки протиправності або відхилення від норми, адже будь-яке порушення усталеного порядку вже виступає як опозиція до загальноприйнятого. Це дозволяє припустити, що в німецькій культурі білий колір символізує правильне, прийнятне та позитивне, тоді як чорний уособлює щось протилежне – девіантне, підозріле, небажане. В українській мові контрастність також фігурує як окрема категорія, однак у її межах чорний і білий кольори частіше подаються у парі як рівнозначна опозиція. Важливо й те, що в деяких українських фразеологізмах саме білий колір є маркером інакшості, наприклад у вислові «біла ворона», який за змістом подібний до німецького «чорна вівця», хоча з точки зору колористики має протилежну конотацію.

Натомість українські фразеологізми мають свою унікальну категорію, відсутню в німецькому мовному просторі, – це значення «невідомого» або того, що приховане від погляду. Вислови на кшталт «чорна кішка в темній кімнаті» чи «чорна рада» вказують на щось непізнаване, приховане або таємне. Така концептуалізація в німецькій фразеології практично не представлена.

2.1.3. Компонент «зелений» (*Grün*) у німецьких фразеологізмах. У результаті пошуку було знайдено 21 німецьких фразеологізмів, в яких використовується зелений колір (*Grün*), було виявлено наступний розподіл за конотацією:

- **Нейтральна конотація:** 8 із 21 (38,1%)
- **Негативна конотація:** 6 із 21 (28,6%)

- **Скоріше негативна конотація:** 5 із 21 (23,8%)
- **Позитивна конотація:** лише 2 із 21 (9,5%)

На диво, попри загальне сприйняття зеленого кольору як символу природи, життя та позитиву, кількість фразеологізмів із позитивним забарвленням виявилася доволі незначною. Натомість досить багато зібраних виразів мають негативне або скоріше негативне значення. Водночас варто відзначити, що саме нейтральна конотація виявилася найпоширенішою серед досліджених фразеологізмів, що може свідчити про ширший семантичний діапазон використання зеленого кольору в німецькій мовній картині світу.

Серед категорій, які репрезентували німецькі фразеологізми зі словом зелений можна виділити наступні:

1. **«Світлофор» та дозвіл.** Однією з несподіваних категорій німецьких фразеологізмів виявилися вирази, пов'язані зі світлофором, а точніше – із зеленим сигналом, який він подає. До таких можна віднести, зокрема: *grüne Welle* (зелена хвиля) – ситуація, коли при певній швидкості всі світлофори на головній вулиці залишаються зеленими, забезпечуючи безперешкодний рух; *grüner wird's nicht!* (зеленіше не стане) – жартівливий або роздратований заклик рушати, звернений до водія, який не помітив, що світлофор вже перемкнувся на зелений.

Проте якщо звернути увагу, то не дивлячись на те, що ці фразеологізми безпосередньо пов'язані зі світлофорами в їх основі лежить значення дозволу, як того, що можна їхати і не тільки. До прикладу *jemandem grünes Licht geben* (давати зелене світло) – надання комусь дозволу або схвалення на певну дію. З огляду на це можна припустити, що зелених колір відіграє роль того, що щось можна робити, або щось є безпечним, що дозволяє нам продовжити дію або рух.

2. **Природа та зелень.** Категорія, пов'язана з природою та зеленню, є цілком очікуваною серед фразеологізмів із компонентом "зелений" у німецькій мові. До неї належать такі вислови, як *Auf der grünen Wiese* (на зеленій галявені), що вживається у значенні на природі, або ж *einen grünen Daumen haben* (мати зелений бецман), що означає мати здатність добре доглядати за рослинами, бути

вправним у садівництві. У таких випадках зелений колір прямо асоціюється з рослинністю, землею, природним середовищем.

Особливо яскраво ця асоціація простежується у виразі *bei Mutter Grün schlafen* (спати у матінки зелені), який описує ночівлю просто неба, на природі, що знову ж вказує на близькість до природи як до живої, зеленої сутності.

Цікавою є також фраза *grüne Witwe* (зелена вдова). Цей вираз використовується з певною іронією і описує жінку, яка мешкає за містом, у зеленій місцевості, тоді як її чоловік щодня працює у місті. Таким чином, наголошується, що більшість часу вона проводить на самоті серед природи, і єдиним її постійним «компаньйоном» є саме «зелень». Це не тільки підкреслює віддаленість від активного міського життя, але й створює образ жінки, майже ізольованої серед природи.

Ще одним прикладом є вираз *jemanden über den grünen Klee loben*, який дослівно перекладається як «хвалити когось над зеленою конюшиною». Хоч тут зелений колір уже не є центральним образом природи, але сам контекст – рослина, зелений простір – залишається присутнім. У переносному значенні ця фраза вживається для позначення надмірного вихвалювання когось або перебільшеної оцінки його заслуг.

До цієї категорії також доцільно віднести фразеологізм *Noch grün hinter den Ohren sein* (бути ще зеленим за вухами), що означає бути ще дуже молодим або незрілим. Хоча на перший погляд цей вираз не має безпосереднього зв'язку з природою, його семантична основа ґрунтується на уявленні про зелений як про колір незрілості. Це може асоціюватися, наприклад, із зеленим яблуком чи іншим плодом, який ще не дозрів. Таким чином, навіть опосередковано, цей фразеологізм відображає зв'язок із природними процесами дозрівання, а отже, його можна вважати частиною категорії, пов'язаної з природою.

Хоча зв'язок дещо умовний, до цієї ж категорії, можливо, варто віднести й фразеологізм *es ist alles im grünen Bereich* (все у зелених тонах), що означає, що все в порядку і немає причин для занепокоєння. Попри те, що цей вираз не описує безпосередньо природу, в його основі можна побачити образ «зеленого

простору» як символу спокою, гармонії та безпеки. Зелений тут може асоціюватися з галявиною чи лісом – місцем, яке дарує відчуття рівноваги, тиші та відсутності небезпеки. Тому, хоча і опосередковано, цей вираз вписується в категорію, де зелений символізує природну гармонію та позитивний стан речей.

3. **Хвороба чи погане самопочуття.** Ще однією категорією, яка вирізняється яскраво негативним забарвленням, є група фразеологізмів, що передають фізичні прояви поганого самопочуття або реакції на щось негативне. До таких, зокрема, належить вираз *Grün um die Nase sein* (бути зеленим навколо носа), який використовується для опису людини, що виглядає хворобливо чи надто слабко. У цьому випадку зелений колір прямо асоціюється з погіршеним фізичним станом.

Подібну конотацію несе і фразеологізм *grün vor Neid werden* (позеленіти від заздрощів). Хоч він і не описує реальний фізичний стан, однак передає інтенсивне негативне емоційне переживання, що відображається через зміну кольору обличчя. Аналогічно, у вислові *Da wird es mir grün und blau vor den Augen!* (мені позеленіло і посиніло в очах), йдеться про сильне потрясіння або шок, що супроводжується майже фізичним дискомфортом.

Незважаючи на те, що останні два приклади більше пов'язані з емоційною або психічною реакцією, ніж з реальною хворобою, у всіх цих випадках зелений колір виступає як сигнал чогось неприродного, тривожного або навіть загрозливого. Це може бути зумовлено асоціаціями, які виникають при згадці зеленуватого відтінку шкіри в разі захворювання або отруєння. Такий відтінок також часто зустрічається у природних отрутах – наприклад, у деяких видах грибів, що мають зеленувате забарвлення і можуть становити небезпеку для життя.

4. **Позитив.** Іншою категорією є фразеологізми, де зелений колір має значення успіху або чогось хорошого. До таких можна віднести вираз *auf keinen grünen Zweig kommen* (не дістатися жодної зеленої гілки), який описує людину, яка не досягла успіху або не змогла поліпшити ситуацію в якійсь справі, або *jmdm. nicht grün sein* (не бути для когось зеленим), який також вживається у

негативному контексті й означає, що хтось не любить або не може терпіти іншу людину.

Як можна помітити, самі фразеологізми мають негативну семантику, але попри те зелений колір в них виступає як щось бажане, позитивне, чого людина не змогла досягти або не має. Отже, навіть у негативних виразах зелений залишається символом чогось хорошого, що в німецькій культурі асоціюється з успіхом або позитивними змінами.

5. Підсилення. Так само, як і у випадку з чорним кольором, зелений у німецьких фразеологізмах може виконувати функцію інтенсифікатора, тобто підсилювати емоційне чи фізичне забарвлення дії. Наприклад, у таких виразах як *jemanden grün und blau* (когось бити до позеленіння та посиніння) або *grün und gelb schlagen* (когось бити до позеленіння та пожовтіння) йдеться про дуже сильне побиття, де зелений та інші кольори використовуються для гіперболізації фізичних наслідків (синці, зміна кольору шкіри). Подібне спостерігається і у фразеологізмі *sich grün und blau ärgern* (злитись по-зеленому та по-синьому), який означає «дуже розлютитися». Тут зелений виступає як емоційний маркер, який підкреслює надмірність або крайню інтенсивність переживання, тож функціонує як засіб експресивного підсилення.

Інші. Існує чимало фразеологізмів із вживанням зеленого кольору, які складно було віднести до чітко окреслених категорій через їхню унікальність або поодинокість уживання. До таких, наприклад, належить вираз *Ach du grüne Neune!* (Ох і ж зелена дев'ятка), який вживається як вигук подиву або розгубленості – свого роду емоційна реакція на неочікувану ситуацію. Фразеологізм *dasselbe in Grün* (те саме зелене) використовується для опису двох майже ідентичних речей, які відрізняються лише незначною деталлю (у цьому випадку – кольором), і вживається, щоб підкреслити несуттєву відмінність між подібними ситуаціями чи об'єктами. Усі ці приклади демонструють різноманітність функцій зеленого кольору в німецькій фразеології, але не формують сталу тематичну групу.

Досить цікавим прикладом є *grüne Männchen* (зелені чоловічки), який, хоча буквально означає «маленькі зелені чоловічки», у сучасному вжитку може посилатися на російських солдатів у камуфляжній формі без розпізнавальних знаків. До цієї ж групи можна зарахувати *grüne Minna* (зелена Мінна) – назва поліцейського автомобіля, яким вивозять затриманих, де зелений колір машини дав назву всьому образу. Як було зазначено попередньо, в українській мові існує також такий же фразеологізм, але в ньому використовується чорний колір: «чорний ворон».

Отже, можна зробити висновок, що найбільш представлена категорія серед німецьких фразеологізмів із компонентом «зелений» – це група, пов’язана з природою та рослинністю, до якої належать 7 із 21 фразеологізму (33,3%). Вона включає як буквальні вживання, що безпосередньо стосуються природи, так і метафоричні образи, що ґрунтуються на природних асоціаціях. Значне місце посідає також категорія «світлофор та дозвіл», у межах якої зелений колір пов’язується з дозволом, безпечністю або можливістю рухатися вперед. Варто звернути увагу й на те, що хоча деякі вирази мають негативне значення, зелений у них часто символізує щось позитивне або бажане, що підкреслює складність і багатозначність його конотації.

2.1.4. Компонент «зелений» в українських фразеологізмах. У результаті пошуку серед українських фразеологізмів, що містять компонент «зелений», було виявлено лише 13 фразеологізмів, що є значно меншим числом порівняно з німецькою мовою. Розподіл за конотацією виглядає наступним чином:

- **Негативна конотація:** 4 із 13 (30,8%)
- **Скоріше негативна конотація:** 2 із 13 (15,4%)
- **Нейтральна конотація:** 5 із 13 (38,5%)
- **Позитивна конотація:** 3 із 13 (23,1%)

Цей розподіл свідчить про те, що більшість фразеологізмів мають нейтральний відтінок або ж більш негативну конотацію, порівняно з

позитивними значеннями, яких виявилось менше У цілому картина не сильно відрізняється від німецьких виразів зі зеленим кольором.

Отже, якщо проаналізувати фразеологізми з компонентом «зелений» в українській мові, можна виділити кілька важливих категорій, кожна з яких має свої специфічні асоціації і функції. Ось більш розширений погляд на кожен з них:

1. Дозвіл. Як і в німецькій зелені колір в українських фразеологізмах часто асоціюється з дозволом, безпекою або можливістю здійснювати певні дії. *Зелене світло* – дозволено діяти, немає перешкод. *Зелений коридор* – зручний шлях, вільний від перешкод, можливість для безперешкодного руху. Проте на відміну від німецької прямого значення пов'язаним зі світлофором в українській мові немає

2. Природа та зелень. Природні асоціації з зеленим кольором є одними з найбільш очевидних. Зелене в природі зазвичай асоціюється з життям, ростом, відродженням та екологією, тому в українських фразеологізмах цей колір часто символізує природні явища чи зв'язок із природою. До цієї категорії можна віднести фразеологізми як *зелена вулиця* – вулиця з великою кількістю рослин, *зелений туризм* – туризм, який орієнтований на екологічний підхід, на відпочинок на природі, часто в малозаселених місцях, а також *зелений друг* – особа, яка активно підтримує екологічні ідеї, захист навколишнього середовища, може означати людину, яка займається садівництвом або природоохоронною діяльністю.

Цікави тут є те, що два останні вирази є радше сучасними, пов'язаними з проблемами та викладами сьогодення.

Також в українській мові зелений колір може бути пов'язаний з молодістю або незрілим віком. *Молодий та зелений* – тобто людина, яка ще не здобула життєвого досвіду, не навчилася важливим життєвим урокам.

Тут, як і з німецьким прикладом *noch grün hinter den Ohren sein* зелений колір символізує неготовність до життя або недостатню зрілість, як у випадку з

молодими рослинами, які ще не дозріли, і так само – молода людина, яка ще має багато чого пізнати.

3. Перебільшення та крайнощі. В українських фразеологізмах зелений колір іноді виступає як символ крайнощів або перебільшення. Це може бути як фізичне, так і емоційне перебільшення, коли дія або почуття стають надмірними. До прикладу такий фразеологізм як *до зеленого зм'я* – до надмірного вживання алкоголю, коли людина може вийти з контролю або дійти до крайнощів у своїй поведінці. Також *до зелених чортиків* – до крайнощів, коли щось набуває непомірних масштабів чи форм.

Зелений в даному випадку не означає щось позитивне, а скоріше вказує на перебільшення або досягнення межі в певному контексті. Це може бути перегин або крайнощі в емоціях, діях чи стані. Можна також відмітити, що дане значення присутнє і в німецькій мові, а саме фразеологізм *jemanden über den grünen Klee loben*, який вживається для позначення надмірного вихваляння когось або перебільшеної оцінки його заслуг.

4. Погане самопочуття та емоційний дискомфорт. Як і в німецькій зелений колір в українській має негативні конотації, пов'язані з поганим самопочуттям, хворобами чи емоційними переживаннями. Зелений у таких виразах асоціюється з негативними фізичними чи психологічними станами. До прикладу це можуть бути *позеленіти від заздрощів* – переживати сильні негативні емоції, що можуть викликати фізичну реакцію, наприклад, зміну кольору обличчя, та *позеленіти від ревнощів* – емоційне переживання ревнощів, яке також може призводити до фізичних проявів.

Можна помітити, що зелений колір тут можна вживати до будь-якої негативної емоції як от: заздрощі та ревнощі.

Цікавим є те, що з українського інформаційного простору пішов вираз зелені чоловічки – тобто особи без знаків розрізнення (зазвичай військові). Дане слово пов'язане з анексією автономної Республіки Крим Російською федерацією, де були задіяні «анонімні» війська, єдиною характеристикою яких був зелених

камуфляж їхньої форми. Даний вираз існує не лише в українській а і у німецькій [*kleine*] *grüne Männchen*.

Отже, можна помітити, що в обох мовах фразеологізми з використанням зеленого кольору мають схожу семантичну картину. Однак, є певні відмінності в кількості таких виразів. В українській мові їх значно менше, ніж у німецькій, що свідчить про меншу поширеність фразеологізмів з зеленим кольором в українській мові.

Щодо категорій, то вони також схожі між мовами. В українській мові є кілька сучасних виразів, пов'язаних із екологією та природою, що відображає актуальність теми екології. Крім того, німецька мова, на відміну від української має негативні фразеологізми, де зелений колір часто символізує щось позитивне або бажане. Тому, якщо абстрагуватись від конкретних значень, зелений колір має в обох мовах більш позитивну конотацію, що підкреслює його зв'язок із природою, безпекою та гармонією.

2.2. Вплив зовнішніх факторів на розвиток німецької та української мов з урахуванням кольорів волосся

Як зазначалося у теоретичному аналізі, серед зовнішніх чинників, які могли впливати на формування мови, можна виділити природні та географічні умови. Вони, у свою чергу, здатні зумовлювати певні біологічні особливості населення. Якщо порівнювати території Німеччини та України, то суттєвих кліматичних або природних відмінностей, які могли б істотно вплинути на колірне сприйняття або спричинити значну відмінність у мовленні, не спостерігається. Проте можна виокремити один біологічний фактор, який потенційно відрізняє ці дві нації – це колір волосся. Саме ця ознака може відігравати певну роль у формуванні асоціативного мислення, зокрема в контексті кольороназв, що, у свою чергу, може знаходити відображення у мовних особливостях.

Згідно з П. Фростом [53, с. 85] у регіоні Північної Німеччини, оточеній Балтійським і Північним морями, археологічні та антропологічні дані вказують на появу унікальних фенотипічних особливостей, таких як різноманітність кольору волосся. За даними досліджень, у Північній та Східній Європі, включно з територіями, де проживали ранні германські племена, а саме предки німців, спостерігається незвичайна різноманітність кольору волосся, зокрема світлі відтінки.

Ця різноманітність, найбільш виражена в районі Східної Балтики та прилеглих територіях, могла бути зумовлена умовами життя в рівнинній тундрі, оточеній морями, де германські народи розвивали навички мореплавства та полювання. Зокрема, високий рівень мобільності, пов'язаний із морськими подорожами та полюванням на великих трав'яних тварин, сприяв формуванню соціальних і фізичних адаптацій.

За даними огляду світового населення на 2025 рік, Німеччина посідає 7-е місце серед країн за поширеністю світлого волосся, що дозволяє зарахувати її до провідних регіонів із цією фенотипічною ознакою [74]. Крім цього Німеччина займає 8 місце серед країн, де найбільше поширене руде волосся [75].

Що стосується різноманіття кольорів волосся в Україні, як вже було зазначено попередньо, різноманіття кольорів волосся найбільш виражене в Північній та Східній Європі, особливо в регіонах, прилеглих до Балтійського моря. Чим далі від цього узбережжя, тим одноманітнішою стає палітра природних відтінків волосся серед народів. Хоча Україна географічно належить до Східної Європи, на відміну від Німеччини, вона не має безпосереднього виходу до Балтійського моря та розташована значно південніше, що могло впливати на меншу різноманітність фенотипових ознак.

Згідно з даними світового огляду населення на 2025 рік, Україна займає 18 місце у списку країн, же найбільш поширене світле волосся, що значно поступається Німеччині у цьому відношенні, яка займає 7 місце [74]. У топ країн за поширенням рудого волосся (8 країн, останнє місце яке займає Німеччина) Україна взагалі не входить.

Таким чином, різноманітність та домінація певних кольорів волосся у певному регіоні могли потенційно вплинути на розвиток опису кольору у мові, оскільки частота зустрічі тих чи інших відтінків могла сприяти появі більш детальних і точних термінів для їх позначення. Це може відображати не лише фізичні особливості населення, але й культурну важливість кольорів волосся в соціальних контекстах, таких як ідентифікація, класифікація та взаємодія між різними групами. Мовні засоби опису кольору можуть стати відображенням цих фізичних і соціальних характеристик.

2.3. Особливості опису кольорів волосся у німецькій та українській мовах

Як уже зазначалося раніше, з погляду аналізу кольорів у німецькій та українській мовах, потенційно цікавим аспектом є лексика, пов'язана з кольором волосся. З цією метою було проведено порівняльне дослідження мовних засобів, що використовуються для опису кольорів волосся в обох мовах. Метою аналізу стало виявлення подібностей і відмінностей у позначенні різних відтінків волосся – як на лексичному, так і на граматичному рівнях. Додатково було здійснено етимологічний та корпусний аналізи для підтвердження гіпотез, сформованих у процесі дослідження.

Матеріальною базою послуговували лексеми, що описують п'ять основних відтінків волосся, а також граматичні конструкції, у яких ці лексеми вживаються. У дослідженні були використані такі джерела, як «Словник української мови» в 11 томах за редакцією І. К. Білодіда [11-13], онлайн-словник німецької мови (який водночас є частиною одного з основних корпусів німецької мови) [25-33], Український національний корпус ГРАК [3], а також матеріали з Вікіпедії та етимологічні онлайн-словники [38-39].

Світле волосся. Як у німецькій, так і в українській мовах для опису людей зі світлим волоссям спільно використовується одне слово: *блонд* і *Blond*. Українське слово «*блонд*» та німецьке *Blond* походять із середньофранцузької

мови *blond*, яка, своєю чергою, бере початок у старофранцузькій *blond*, *blont*, *blund* (> середньолатинське *blondus*), із франкського *blund* («змішаний колір між золотим і світло-коричневим») [38].

Серед німецьких додаткових варіантів можна виділити *hellblond* [33] та *weißblond* [33], які підкреслюють особливо світлі тони. Окрім них, існує також терміни *goldblond* [28], що описує теплий, золотистий відтінок блонду.

В українській мові до світлих відтінків волосся відносяться *білявий*, *білобрисий*, *ясноволосий*, а також *пшеничний* – тепліший і дещо темніший тон. Можна також помітити, що в українській переважно уживаються свої питомі слова, тоді як в німецькій використовують запозичене *blond*, за винятком *hellhaarig* [30].

Русий колір волосся. Для позначення кольору волосся, темнішого за біляве, українська використовує слово *русий*, яке описує світло-коричневий із жовтуватим або сіруватим відтінком [12, с. 911].

У німецькій мові для цього існує термін *Dunkelblond* (темно-блондинистий). Також є варіант *Aschblond* (попільний блонд), що точніше позначає русий із сіруватим відтінком. Можна помітити, що у німецькій мові терміни *Dunkelblond* і *Aschblond* походять від базового «блонд», тоді як український «русий» зосереджується на коричневому відтінку.

Цікавим є те, що в південнослов'янських мовах слово *русявий* є синонімом блондина, тоді як у східнослов'янських воно позначає дещо темніший відтінок волосся – проміжний між блондином і шатеном [1].

Темний колір волосся. В обох українській та німецькій мовах існує слово для опису людей з волоссям темного кольору, що має спільне коріння – *брюнет/брюнетка* та *Brünett*.

Термін «брюнет» походить із французького *brunette* (жіноча форма від *brun*), що означає коричневий або темний. У XVII столітті він описував жінок із темною шкірою та волоссям коричневого відтінку. [39] У німецькому словнику *Brünett* тлумачиться як *braunhaarig* (людина з коричневим волоссям) [25]. Однак в українській «брюнет» частіше означає людину з чорним волоссям [11, с. 242].

Для позначення коричневого кольору волосся в українській використовують слово «шатен/шатенка» або «каштанове волосся» [13, с. 420].

У німецькій для чорного волосся використовується простий прикметник *schwarze Haare* (чорне волосся).

Рудий колір. В українській мові існує окремий прикметник для опису людей, що мають колір волосся червонуватого чи помаранчевого відтінку. Німецька натомість використовує термін *rothaarig* (червоне волосся) [64]. Окрім цього є варіант *Rotblond* [64], що дослівно можна перекласти як червоний блонд. Різниця між цими двома термінами полягає в тому, що червоним є колір волосся, який може варіюватися від темно-коричневого червоного дерева до мідно-червоного і помаранчевого до червонувато-золотистого відтінків, а червоно-блондинистий – є більш світлим відтінком рудого волосся [64].

Цікавим є те, що з етимологічної точки зору українське слово *рудий* та німецьке *rot* мають спільне походження. Проте в німецькій воно стало використовуватися як колір в цілому, а в українській лише для опису кольору волосся.

Сивий колір волосся. В українській мові для позначення волосся, що втратило, або втрачає свою пігментацію використовується слово «сивий». У німецькій мові використовуються словосполучення *graue Haare* (сіре волосся) або *weiße Haare* (біле волосся), що демонструє розрізнення відтінків сивини.

Варто зазначити, що словосполучення «біле волосся» для україномовної людини рідко асоціюватиметься з втратою пігментації волосся. Для доказу цього був проведений двосторонній корпусний аналіз. Для аналізу німецької мови був використаний *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (DWDS) [32]. Для аналізу української мови був використаний корпус ГРАК [4].

Німецький корпус DWDS одразу надає до слова найуживаніші слова, які уживаються з ним. Так було визначено, що слово «*weißhaarig*» дійсно уживається щодо літніх людей (*Greis, Dame, Senior, Rentner*, тощо), а отже можна зробити висновок, що носії німецької мови здатні розрізняти види сивини.

Для аналізу лексеми «біловолосий» були взяті перші 50 прикладів надані корпусом ГРАК з літератури. У ході дослідження було виявлено, що В українській «біловолосий» переважно позначає міфічних істот (17 випадків з 50 пр.), рідше – дітей, хлопців чи дівчат (9 випадків з 50 пр.), а випадки його вживання щодо людей старшого віку не є достатньо поширеними (1 випадок вживання до старця з 50 пр., 4 до священника та педагога з 50 пр., що також можна по-різному трактувати).

Система найменування кольорів волосся в обох мовах має спільні риси та структурні відмінності. У німецькій переважно використовуються композити (*blondhaarig, schwarzhaarig*). В українській мові також використовуються композити (*біловолосий, чорноволосий*), але на відміну від німецької, в українській для опису волосся є прості прикметники (*рудий, білявий, чорнявий*). Тобто в українській можна використати два варіанти: «Він є чорнявий/чорноволосий» а в німецькій лише один «*Er ist schwarzhaarig*».

У обох мовах, окрім субстантивації (*der Schwarzhaarige, чорноволосий*), використовуються запозичені слова, як «блондин» і «брюнет», що замінюють складніші вирази, такі як «світловолосий» і «*hellhaarig*». Це дозволяє скоротити висловлювання та зробити їх більш зручними. Проте, на відміну від української, в німецькій слово «*blond*» часто виступає як прикметник (*sie ist blond*), тоді як в українській воно зазвичай вживається як іменник «блондинка» (*вона блондинка*). Така різниця в уживанні підкреслює специфіку мовної економії у кожній з мов.

Отже, дослідження виявило семантичні та структурні відмінності в описі кольорів волосся в обох мовах. У німецькій домінують композити (*blondhaarig, rothhaarig*), в українській використовуються як композити (*біловолосий*), так і прості прикметники (*рудий, білявий*). Це дає українській більшу гнучкість. Крім того, обидві мови використовують запозичені слова, як «блондин, *Blondine*» і «брюнет, *Brünette*», замінюючи складні вирази, що спрощує висловлювання. Водночас у німецькій «*blond*» часто вживається як прикметник, а в українській – як іменник, що підкреслює різницю в мовній економії.

Що стосується семантики, то у німецькій мові «*blond*» охоплює ширший спектр відтінків, включаючи й русий (*Dunkelblond*), тоді як в українській цей колір волосся є окремою категорією. Слово «*брюнет*» позначає коричневий, тоді як в українській – чорний. Також німецька точніше розрізняє сивину (*grau* – сірий, *weiß* – білий), а в українській «*білявий*» є синонімом «*блондина*», а «*біловолосий*» частіше вживається у контексті казкових істот, що підтверджується корпусним аналізом.

Висновки до другого розділу

У межах дослідження концепту КОЛІР роботу було структуровано на дві взаємопов'язані частини: перша – зосереджена на культурному вимірі кольору, друга – на семантико-структурному аспекті з урахуванням можливого впливу зовнішніх факторів. Перша частина зосереджена на зіставному аналізі фразеологізмів із компонентами «чорний» та «зелений» у німецькій та українській мовах.

Аналіз фразеологізмів із компонентом «чорний» у німецькій та українській мовах виявив переважно негативну конотацію: песимізм, злість, невдачу, порушення норм. У німецькій мові «чорне» часто постає як контрастний, помітний елемент, що сигналізує про відхилення від норми, натомість в українській – як символ чогось прихованого, невідомого або зловісного. Таким чином, німецька фокусується на зовнішній контрастності, а українська – на таємничості.

Щодо «зеленого», в обох мовах він має переважно нейтральні або негативні конотації – асоціюється з природою, дозволом, хворобою. В українській мові спостерігається менша кількість таких фразеологізмів, але з додатковими смисловими категоріями, як-от перебільшення чи екологічна тематика. Загалом, концепт ЗЕЛЕНИЙ у мовах подібний, хоча й відрізняється за стилістикою та частотою вживання.

Щодо зовнішніх чинників, встановлено, що фенотипові особливості (наприклад, колір волосся) могли впливати на мовні категорії. У

німецькомовному середовищі, де більша різноманітність відтінків волосся, спостерігається ширше використання кольорових описів, що проявляється і в словотворенні.

Опис кольорів волосся виявив лексичні та структурні відмінності: у німецькій мові переважають складні прикметники-композиції (наприклад, *blondhaarig*), тоді як українська використовує як прості, так і складені форми. В обох мовах наявні запозичення (*блондин, брюнет, Blondine, Brünette*), які спрощують комунікацію.

Семантично слово *blond* у німецькій охоплює ширший спектр відтінків, ніж українське білявий. Німецька точніше розрізняє сивину за допомогою *grau* і *weiß*, тоді як в українській ці відтінки не мають чіткої диференціації. Таким чином, відмінності у фразеології та лексиці зумовлені як культурними традиціями, так і фізіологічними та соціальними чинниками.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РУХУ ТА ЙОГО ЛІНГВІСТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

3.1. Вплив зовнішніх факторів на розвиток німецької та української мов з урахуванням руху

Як уже зазначалося раніше, певні зовнішні чинники могли вплинути на формування специфічних рис мови. Якщо розглядати це в контексті руху, особливу увагу варто звернути на географічні чинники, які можуть відігравати важливу роль. З цією метою було проведено порівняльний аналіз географічних особливостей Німеччини та України, а також розглянуто їхню історію, адже багато мовних ознак мають глибоке коріння й часто походять із давніх часів, коли народи проживали на інших територіях і зазнавали впливу різних факторів.

Якщо ми говоримо про німецьку мову, то вона належить до західногерманської гілки індоєвропейської мовної сім'ї. Після розпаду праіндоєвропейської мови германські мови сформували окрему групу, що з часом набула характерних фонологічних, граматичних та лексичних рис.

Що стосується прабатьківщини германських народів, то на сьогодні вважається, що нею була територія сучасної північної Німеччини та південної Скандинавії (Шлезвіг-Гольштейн та Ютландія) [21, с. 5]. Подальші археологічні дані свідчать, що до 750 року до н.е. германські народи були зосереджені саме в цих регіонах. Археологічні джерела також показують, що між 750 та 500 роками до н.е. вони почали активно розширювати свої поселення. До початку цього розселення можна вважати, що основи їхньої мови вже були сформовані

Виходячи з цієї інформації, можна сказати, що прабатьківщина германських народів – це рівнинна територія, оточена морями з різних боків, а також мають густу мережу річок. що в свою чергу, ймовірно, значною мірою визначило характер їхньої життєдіяльності. Можна припустити, що постійна близькість до водних просторів сприяла розвитку мореплавства та суднобудування. Це, в свою чергу, потенційно могло вимагати від місцевого

населення високого рівня орієнтування, точності у визначенні напрямків і координації дій під час подорожей.

Варто також додати, що територія прабатьківщини германців є північною Європи та має досить суворий клімат, що могло зумовлювати проблеми з харчуванням. Це, своєю чергою, змушувало людей до постійного пошуку нових місць проживання та освоєння більш сприятливих для життя територій. Обмежені природні ресурси, короткий період теплого сезону, а також складні умови для ведення сільського господарства могло сприяти розвитку в германців мобільного способу життя та формували навички виживання в екстремальних умовах.

Проте тут слід зауважити кілька важливих нюансів, які можуть піддавати критиці цю теорію. По-перше, германські народи не були єдиними, хто сформувався на території, оточеній морями. Якщо виходити з цієї теорії, то всі народи, що мешкають біля морського узбережжя, мали б володіти широким спектром описових засобів для передачі руху в мові. По-друге, крім германських народів, на півночі існували й інші народи, які проживали у тісній близькості до води, зокрема фінські племена. Для підтвердження цієї теорії потрібне комплексне дослідження мов усіх народів, які проживали біля морів і мали розвинену традицію судноплавства. Отже, ця гіпотеза наразі залишається лише теоретичним припущенням.

Іншим контраргументом може бути той факт, що опис руху може бути більш гнучким в одній мові, але не обов'язково в інших споріднених мовах. Наприклад, в англійській та шведській мовах, які мають навіть давніші й багатші традиції мореплавства, ніж, скажімо, Німеччина, подібної розвиненої системи опису руху, як у німецькій, не спостерігається.

Українська мова належить до східнослов'янських групи слов'янських мов. В свою чергу слов'янські мови є групою, що належить до балто-слов'янської гілки індоєвропейської мовної сім'ї, і виникли з діалектів праслов'янської мови, якою користувалися переважно слов'янські народи або їхні нащадки. Вважається, що ці мови походять від праслов'янської мови, яка

використовувалася в ранньому середньовіччі і є нащадком прабалто-слов'янської мови. Таким чином, слов'янські мови тісно пов'язані з балтійськими, утворюючи разом балто-слов'янську гілку мов у межах індоєвропейської мовної сім'ї [2].

Слов'янські мови широко поширені на території Південно-Східної Європи. Питання прабатьківщини слов'ян залишається спірним через брак достовірних джерел, що змушує дослідників будувати гіпотези. Як зазначає В. П. Петров у своїй роботі «Етногенез слов'ян» [8, с. 3-9] Основними є міграційна та автохтонна теорії.

Міграційна теорія (О. Шахматов) вважає прабатьківщиною слов'ян Прибалтику (гірло Західної Двіни); після відходу готів вони переселилися до Надвіслання, Дунаю, Одера, Ельби та Дніпра. Теорія критикується за гіпотетичність.

Автохтонна теорія стверджує, що слов'яни з неоліту жили на своїх землях. Хвойка пов'язував їх із трипільською культурою, інші – з лісовими та лісостеповими районами між Дніпром і Одером. Польські та чеські вчені вважали прабатьківщиною Вісло-Одерський регіон.

Обидві теорії гіпотетичні: міграційна має слабку археологічну основу, автохтонна – недостатнє джерельне підтвердження. Проте очевидно, що слов'яни формувалися на рівнинній території без виходу до моря, що відрізняє їх від германців.

3.2. Специфіка опису руху в німецькій та українській мовах

Як вже було попередньо згадано у теоретичній частині, однією з найвідоміших типологій, пов'язаних з рухом у когнітивній лінгвістиці є типологія Л. Талмі. Так мови діляться на дієслова діляться на дієслівно-кадровані та супутниково-кадровані. У дієслівно-кадрованих мовах основна дія виражається через дієслово, а додаткова інформація про спосіб чи обставини подається окремо. У супутниково-кадрованих мовах дієслово містить як дію, так

і спосіб, тоді як напрям чи результат руху виражається через супутникові елементи, як наприклад префікси.

За його класифікацією, більшість вчених схиляються, що німецька та українська входять саме супутниково-кадрованих мов, оскільки вони не мають окремих дієслів, наприклад, на позначення «увійти», мусять використовувати одне дієслово «*йти*» та «*gehen*» та прийменники або «супутники» префікс «*уві*»/«*в*», та «*rein*». У такий спосіб уточняється напрям руху.

Проте якщо більш ретельно розглянути це питання на приклад німецької та українсько мов, можна помітити певні відмінності.

Для даного дослідження була взята типологія Л. Талмі та проаналізовані лексичні засоби вираження руху та його напрямку в німецькій та українській мовах. Ключовим аспектом дослідження є вияв як семантичних так і структурних відмінностей у цих двох мовах.

Опозиція напрямку руху з точки зору мовця. Особливістю німецької мови є опис направлення руху. Він виражається з перспективи мовця: тобто рух від точки, де знаходиться мовець до будь-якої іншої точки та рух від будь-якої точки до точки знаходження мовця. Повертаючись до прикладу з часткою «*rein*» в німецькій частка вона є скороченою формою від «*hinein*» «*herein*». Вони в свою чергу виражають дещо різні значення. *her* – означає, що рух відбувається від мовця або від певної точки [67], а *hin* – навпаки, рух до мовця або до певної точки [66].

Проте, в німецькій мові дана особливість виражається не лише частками, а й окремими дієсловами: *kommen* та його протиставленням *gehen*:

- *gehen* – означає рух від мовця або від певної точки [70],
- *kommen* – означає рух до мовця або до певної точки [69].

З огляду на це, дана характеристика є радше дієслівно-кадровою, оскільки саме окреме дієслово несе в собі окреме значення, і ці два дієслова не можуть бути взаємозамінними.

Якщо ми беремо до уваги українську мову, то даної особливості ми побачити не можемо. Дієслово «*йти*» може мати під собою як рух від себе, або

від якоїсь точки так і до себе. Наприклад: «іди до нього» та «іди до мене», тоді як в німецькій це буде «*gehe zu ihm*» та «*komm zu mir*». Ба більше, в українській мові немає жодних префіксів, за допомогою яких нам би вдалося конкретизувати дану характеристику напрямку. З огляду на це, можна ствердити, що в даному відношенні українська має аналітичний підхід.

Проте дана категорія руху в українській мові іноді відображається в прислівниках, а саме «*туди*» [15] та «*сюди*» [14]. До прикладу у фразі «*кинь його сюди*» означає, що щось треба кинути, тому, хто цю фразу вимовляє, а фраза «*кинь його туди*», означає, що щось треба кинути не туди, де знаходиться мовець, а десь-інде.

В німецькій, в цілому, дану особливість можна виразити за допомогою дієслів «*herwerfen*» «*hinwerfen*» без використання прислівників. Окремо можна відзначити, що в німецькій дійсно можна також виразити значення «*сюди*» та «*туди*» за допомогою прислівників, але вони будуть складеними за допомогою тих же часток, а саме: *hierhin, hierher*.

Ще одна особливість німецької мови – можливість комбінувати частки *hin* та *her* з іншими дієслівними префіксами для точнішого опису складного руху. Наприклад, слова *hinunter/herunter, hinaus/heraus*, чи навіть *hinterher*.

В українській мові в даному випадку доводиться використовувати уточнюючі конструкції, як наприклад *йти за кимось* чи *виходити звідкись*. У переважній більшості це є прийменники. Проте настільки деталізовано з урахуванням двох видів напрямлень (вниз, вверх тощо, та перспектива руху від мовця) ні. Це в свою чергу може формувати більш комплексну описову картину руху у німецькомовних людей.

Додатково можна згадати про прислівники, утворені шляхом додавання суфіксу «*-wärts*» [68]. Хоч в німецькій існує конструкція з використанням, наприклад, *nach* перед обставинами місця: *oben, unten, vorne*, що виражає точний напрямок руху, вони також мають суфіксальний варіант, який, до того ж, є набагато гнучкішим.

Окрім стандартного просторового опису руху як: *abwärts*, *aufwärts*, *rückwärts*, *setwärts* тощо. за допомогою даного суфікса можна описати направлення в різні сторони світу: *südwärts*, *nordwärts*, *westwärts*, *ostwärts*. А також направлення в сторону різноманітних природних та соціально важливих об'єктів: *himmelwärts*, *meerwärts*, *heimwärts*, *waldwärts*, *stadtwärts*.

В українській мові для передачі подібних значень, використовуються аналітичні конструкції. Замість суфіксального способу, як у німецькій, в українській напрямок руху передається за допомогою прислівників напрямку, таких як *вгору*, *вниз*, *назад*, *на південь*, *на схід* тощо. Крім цього, активно використовуються словосполучення з прийменниками – *у напрямку до міста*, *в сторону дому*, *до лісу*, *на північ*. Таким чином, хоча в українській мові відсутній спеціальний суфікс, аналогічний до *-wärts*, ці значення передаються через комбінацію лексичних і синтаксичних засобів.

Загалом можна помітити певні відмінності у описі руху в німецькій та українській. Німецька мова має глибоко інтегровану систему опису напрямку з перспективи мовця, яка виражається за допомогою таких базових дієслів як *gehen* та *kommen* та часток *hin* та *her*, які мають дуже гнучкий вжиток. В українській мові, натомість дана система виражається саме у прислівниках «сюди» та «туди» тоді як в німецькій мові, попри існування схожого терміну, прямої аналогії немає. Цікавим є також те, що попри те, що німецька мова вважається супутниково-кадровою мовою, у відношенні перспективи руху від мовця дієслова *kommen* та *gehen* є радше дієслівно-кадровими.

Зрештою можна помітити, що з точки зору мовних конструкцій, у відношенні руху німецька є дещо гнучкішою, оскільки за допомогою комбінацій часток *hin* з *her* прийменника/префіксами вони здатні утворювати комплексні описові значення, виразити які в українській мові доводиться виконувати з використанням додаткових слів. Крім цього, в німецькій для уточнення напрямку в сторону чогось можна використовувати не лише прийменники, а й суфікс *-wärts*. Натомість в українській мові подібні значення передаються

виключно аналітично – через прийменникові сполуки типу «у напрямку до», «в сторону» тощо, що також показує більшу гнучкість у відношенні опису руху.

Висновки до третього розділу

Третя частина дослідження концептосфери «ПРОСТІР» була присвячена аналізу концепту «РУХ» у німецькій та українській мовах. Розглянуто структурні відмінності у вираженні напрямку та вплив можливих зовнішніх чинників.

Припускається, що природне середовище могло вплинути на мовні особливості: германські народи розвинули засоби просторової орієнтації в умовах морської культури, а слов'яни – у відкритому рівнинному ландшафті. Проте ця гіпотеза має низку слабких місць і не має достатньої доказової бази, тому розглядається як ймовірна, а не визначальна.

Аналіз засвідчив, що німецька мова має гнучкішу систему опису руху завдяки використанню дієслів (*gehen, kommen*) та напрямкових часток (*hin, her*), які уточнюють перспективу руху. В українській мові подібні значення виражаються здебільшого за допомогою прислівників («сюди», «туди») та аналітичних конструкцій.

Німецька мова дозволяє створювати точні просторові значення завдяки комбінації часток, префіксів і суфіксів (наприклад, *-wärts*), що забезпечує вищий ступінь мовної варіативності. Українська ж покладається на окремі слова й описові конструкції. Таким чином, у контексті руху німецька мова демонструє структурну більшу гнучкість та деталізацію.

ВИСНОВКИ

Отже, центральним компонентом лінгво-когнітивних досліджень є концептосфера. Концептосфера – це частина концептуальної картини світу, що формується на основі уявлень людини та представлена сукупністю одиниць пам'яті, тобто концептів, які згруповані за певною тематичною ознакою. Їх вибір може бути найрізноманітнішим і залежить виключно від особливостей мови та наукового інтересу автора.

Розглядаючи концептосферу ПРОСТІР, то з точки зору когнітивної лінгвістики простір у розглядається як концептуальна структура, через яку людина сприймає, організовує й описує навколишній світ. Це один із базових когнітивних доменів, що формується на перетині мови, досвіду й культури. Просторове мислення не є універсальним і однаковим для всіх людей – воно значною мірою зумовлюється мовою, яку використовує індивід, та культурними особливостями його спільноти.

Простір також виступає як мовна модель світу, в якій за допомогою описів можна ефективно передати інформацію про об'єкти, сцени та орієнтири. Такі описи, як показують дослідження, легко інтегруються в ментальні моделі слухачів або читачів, майже так само, як і безпосередній досвід.

Крім того, простір має культурну складову: різні народи мають різні уявлення про просторові зв'язки, що закріплюються у мові та культурній практиці. Таким чином, простір у нефізичному розумінні – це гнучка й багатовимірна когнітивна категорія, яка водночас є результатом біологічних механізмів сприйняття, мовної структури та культурної взаємодії.

Виходячи з цього, одними з категорій простору можна розглядати рух та колір. Колір виступає сенсорним компонентом, що допомагає сприймати об'єкти в просторі, визначати їхні межі, відстань та фон, крім цього він відображає традиції та специфічні конотації. Він слугує візуальним орієнтиром та завжди несе в собі певні культурні асоціації і часто фіксується в мові через прикметники та фразеологізми.

Рух, своєю чергою, є динамічним аспектом простору, який показує зміну положення об'єктів у часі. У мовленні він реалізується через дієслова та конструкції, що описують напрямок, спосіб і траєкторію переміщення (наприклад, «бігти вгору», «спуститися вниз»). У різних мовах способи опису руху можуть відрізнятися, що впливає на когнітивне сприйняття простору.

Таким чином у роботі були виділені два концепти, а саме КОЛІР та РУХ.

Говорячи про метафізичну основу кольору у німецькій мові, то розглядаючи чорний та зелені кольори, що зустрічаються у німецьких фразеологізмах, було з'ясовано, що в більшості випадків чорний колір має негативне семантичне забарвлення. Найчастіше він використовується для вираження ідей, пов'язаних із порушенням норм, опозиційністю, негативними емоціями, злом, невдачею або песимізмом. Така конотація чорного кольору відображає його символічну функцію як маркера темного, небезпечного або неприйняттого. Проте варто також зазначити, що чорний колір в німецькій культурі є також маркером уваги, що контрастує на фоні світліших відтінків, в основному білому. Це у свою чергу обґрунтовує асоціації з протиправністю та невдачею, оскільки він сприймається як щось, що порушує звичну гармонію або порядок, вирізняється на тлі «нормального» (умовно білого) і тому автоматично привертає увагу як знак відхилення або потенційної загрози. Однак варто зауважити, що не всі значення чорного є виключно негативними. У деяких випадках цей колір може виступати як символ позитивних понять, наприклад, фінансової стабільності чи прибутковості

Аналіз фразеологізмів із компонентом «чорний» в українській мові демонструє, що, подібно до німецької, більшість із них мають негативну конотацію. У мовному контексті чорний колір зазвичай асоціюється з темрявою, невідомістю, небезпекою або злочинністю, а також із песимістичними настроями чи позбавленням волі. Визначальним чинником такого сприйняття є асоціація чорного з тим, що приховане, непомітне або недоступне для сприйняття, а отже – потенційно загрозливе. Саме ця семантична риса й пояснює появу в мові фразеологізмів, що пов'язують чорний колір із темою ув'язнення.

Таким чином, попри загальні риси, можна зазначити, що в німецькому мовному просторі чорний колір насамперед виступає як маркер контрасту й засіб привернення уваги, тоді як в українській мовній картині світу він частіше уособлює щось приховане, невідоме й загадкове. Крім цього, на відміну від німецької, українська не має жодних позитивних конотацій з чорним кольором

Що стосується німецьких фразеологізмів із компонентом «зелений», то дослідження показало, що найчастіше цей колір має нейтральне або негативне забарвлення. У німецькій мовній картині світу зелений асоціюється переважно з природою та дозволом, зокрема в контексті сигналів світлофора. Окрім цього, зелений може позначати погане самопочуття чи хворобливий стан, а в окремих випадках – успіх або позитивні результати, хоча ці значення трапляються рідше і використані вони у фразеологізмах з негативною конотацією.

У фразеологізмах української мови зелений колір трапляється рідше, ніж у німецькій, але має подібну конотацію – нейтральну або негативну. Як і в німецькій, він пов'язаний із дозволом, природою і хворобливим станом. Відмінною рисою є наявність значень, пов'язаних із перебільшенням.

Таким чином особливо відмінних рис виявлено не було.

Наступною частиною дослідження про кольори було порівняння особливостей опису кольорів волосся в німецькій та українській. З огляду на це був проведений аналіз зовнішніх впливів, який продемонстрував, що у німецькомовному середовищі більша фенотипова різноманітність, зокрема поширення світлого волосся та рудого, могло вплинути на певні описові особливості між ними.

Дослідження показало, що в німецькій мові опис кольору волосся частіше реалізується через складні слова-комpozити, тоді як в українській – через прості прикметники та складені форми, що створює більшу варіативність. У німецькій мові слово *blond* охоплює ширший спектр відтінків, включаючи навіть темно-русявий (*Dunkelblond*), тоді як в українській мові русий вважається окремим кольором. Це може бути пов'язано з більшою поширеністю світлого волосся серед населення Німеччини. Крім того, німецьке слово *brünett* означає

коричневий колір волосся, у той час як в українській мові «брюнет» здебільшого позначає чорне волосся. Також у німецькій мові існує чіткіше розрізнення сивини за допомогою слів *grau* (сірий) та *weiß* (білий), тоді як в українській мові «білявий» часто є синонімом до «блондин», а слово «біловолосий» здебільшого має літературне або казкове забарвлення, що підтверджується результатами корпусного аналізу.

У третій частині дослідження концептосфери ПРОСТІР було проаналізовано концепт РУХ на матеріалі німецької та української мов. Основою дослідження була взята схема Л. Талмі, яка характеризується поділом на дієслівно-кадровані та супутниково-кадровані. Порівняльний аналіз показав, що в німецькій мові приділяється велика увага напрямку руху від та до мовця, що передається такими частками як *her* та *hin*. Ця особливість проявляється навіть у вживанні базових дієслів *gehen* та *kommen*, які, незважаючи на загальну супутниково-кадровану типологію німецької мови, у цьому контексті функціонують подібно до дієслівно-кадрованих структур. В українській мові відповідні значення передаються переважно за допомогою прислівників «сюди» та «туди», тоді як у німецькій для вираження подібних напрямків необхідне використання часток *hin* та *her*. Крім цього німецька мова здатна передавати досить комлексні напрямки руху, поєднуювши попередньо згадані частки з префіксами інших категорій напрямку. Це все може вказувати на більш складну систему опису напрямку руху у німецькій мові та відповідно, на дещо інший спосіб його сприйняття. Зокрема, акцент на точному визначенні траєкторії відносно мовця свідчить про більшу просторову орієнтованість і деталізацію руху. В українській мові сприйняття руху виглядає менш диференційованим, адже напрямок подається у більш аналітичній формі, що може свідчити про інше когнітивне структурування простору в мовній свідомості.

ZUSAMMENFASSUNG

Das zentrale Element kognitiv-linguistischer Forschungen ist die Konzeptsphäre. Die Konzeptsphäre ist ein Teil des konzeptuellen Weltbildes, das auf menschlichen Vorstellungen basiert und durch eine Menge von Gedächtniseinheiten – also Konzepten – dargestellt wird, die nach bestimmten thematischen Merkmalen gruppiert sind. Ihre Auswahl kann sehr unterschiedlich sein und hängt ausschließlich von den Besonderheiten der Sprache und dem wissenschaftlichen Interesse des Autors ab.

Die Konzeptsphäre RAUM wird aus kognitiv-linguistischer Sicht als konzeptuelle Struktur betrachtet, durch die der Mensch die Welt wahrnimmt, organisiert und beschreibt. Sie ist eine der grundlegenden kognitiven Domänen, die an der Schnittstelle von Sprache, Erfahrung und Kultur entsteht. Räumliches Denken ist weder universell noch einheitlich – es wird stark durch die Sprache und die kulturellen Besonderheiten der jeweiligen Gemeinschaft beeinflusst.

Der Raum dient auch als sprachliches Modell der Welt, mit dessen Hilfe man Informationen über Objekte, Szenen und Orientierungspunkte effektiv vermitteln kann. Wie Untersuchungen zeigen, lassen sich solche Beschreibungen leicht in mentale Modelle der Hörer oder Leser integrieren – fast ebenso gut wie unmittelbare Erfahrungen.

Darüber hinaus hat Raum eine kulturelle Dimension: Verschiedene Völker haben unterschiedliche Vorstellungen von räumlichen Beziehungen, die sich in Sprache und kultureller Praxis widerspiegeln. Raum im nicht-physischen Sinne ist daher eine flexible und mehrdimensionale kognitive Kategorie, die das Ergebnis biologischer Wahrnehmungsmechanismen, sprachlicher Strukturen und kultureller Interaktion ist.

Ausgehend davon können Bewegung und Farbe als Kategorien des Raumes betrachtet werden. Farbe ist eine sensorische Komponente, die hilft, Objekte im Raum wahrzunehmen, ihre Grenzen, Entfernungen und Hintergründe zu erkennen. Darüber

hinaus spiegelt sie Traditionen und spezifische Konnotationen wider. Sie dient als visueller Orientierungspunkt und trägt stets bestimmte kulturelle Assoziationen in sich, die sich häufig in Adjektiven und Phraseologismen niederschlagen.

Bewegung wiederum ist der dynamische Aspekt des Raumes, der die Veränderung der Position von Objekten in der Zeit zeigt. In der Sprache wird er durch Verben und Konstruktionen realisiert, die Richtung, Art und Verlauf der Bewegung beschreiben. Die Art und Weise, wie Bewegung beschrieben wird, kann sich in verschiedenen Sprachen unterscheiden und beeinflusst das kognitive Raumverständnis.

In der Arbeit wurden daher zwei Konzepte herausgearbeitet – FARBE und BEWEGUNG.

Hinsichtlich der metaphysischen Grundlage der Farbe in der deutschen Sprache wurde anhand von Phraseologismen mit den Farben Schwarz und Grün festgestellt, dass Schwarz in den meisten Fällen eine negative semantische Färbung aufweist. Es steht häufig für Normverletzung, Gegensätzlichkeit, negative Emotionen, das Böse, Misserfolg oder Pessimismus. Diese Konnotation reflektiert seine symbolische Funktion als Marker für das Dunkle, Gefährliche oder Unangemessene. Schwarz kann jedoch auch als Kontrastfarbe, insbesondere zum Weiß, Aufmerksamkeit erregen – was seine Assoziation mit Gesetzesverstößen oder Scheitern erklärt, da es als etwas wahrgenommen wird, das die gewohnte Harmonie oder Ordnung stört. Es sei jedoch betont, dass Schwarz nicht ausschließlich negativ konnotiert ist: In einigen Fällen symbolisiert es auch positive Konzepte wie finanzielle Stabilität oder Rentabilität.

Die Analyse ukrainischer Phraseologismen mit der Komponente «чорний» (*schwarz*) zeigt, dass auch hier die Konnotation überwiegend negativ ist. Schwarz wird meist mit Dunkelheit, Ungewissheit, Gefahr, Kriminalität oder Pessimismus assoziiert. Entscheidend ist die Assoziation mit dem Verborgenen oder Nicht-Sichtbaren – also potenziell Bedrohlichen. Das erklärt das häufige Auftreten von Phraseologismen, die Schwarz mit Gefangenschaft verbinden.

Trotz gemeinsamer Merkmale lässt sich festhalten, dass Schwarz im deutschen Sprachraum eher als Kontrastmittel und Aufmerksamkeitsmarker fungiert, während es

in der ukrainischen Sprachwelt mehr das Verborgene, Unbekannte und Mystische symbolisiert. Außerdem besitzt Schwarz im Deutschen auch positive Konnotationen – im Ukrainischen hingegen nicht.

Was Phraseologismen mit dem Bestandteil «grün» betrifft, zeigt die Analyse, dass dieser Farbton im Deutschen meist neutral oder negativ konnotiert ist. Grün wird mit Natur, Erlaubnis (z. B. grüne Ampel), Krankheit oder in manchen Fällen auch mit Erfolg assoziiert, wobei letztere Bedeutungen seltener und oft negativ konnotiert sind.

Im Ukrainischen tritt «зелений» (*grün*) in Phraseologismen seltener auf, trägt aber ähnliche Bedeutungen – neutral oder negativ – mit Bezügen zur Natur, Erlaubnis und Krankheit. Eine Besonderheit des Ukrainischen ist die Assoziation mit Übertreibung.

Somit wurden keine wesentlichen Unterschiede festgestellt.

Ein weiterer Teil der Analyse der Konzeptosphäre «RAUM» war der Vergleich der Beschreibung von Haarfarben in beiden Sprachen. Die Untersuchung externer Einflüsse zeigt, dass die größere phänotypische Vielfalt im deutschsprachigen Raum – insbesondere das häufigere Auftreten von hellem und rotem Haar – Einfluss auf die Beschreibungsmuster hat.

Im Deutschen werden Haarfarben häufig durch zusammengesetzte Wörter ausgedrückt, im Ukrainischen dagegen durch einfache Adjektive oder komplexe Formen, was dort zu größerer Variabilität führt. Das deutsche Wort *blond* deckt ein breiteres Spektrum ab – bis hin zu dunkelblond, während im Ukrainischen «русий» als eigene Farbe gilt. Auch bezeichnet *brünett* im Deutschen braunes Haar, während «брюнет» im Ukrainischen meist für schwarzes Haar steht. Das Deutsche unterscheidet graues und weißes Haar klar mit *grau* und *weiß*, während «білявий» (*blond*) im Ukrainischen auch als Synonym für «блондин» verwendet wird und «біловолосий» eher literarisch oder märchenhaft wirkt – was durch Korpusanalysen bestätigt wird.

Im dritten Teil der Untersuchung der Konzeptosphäre «RAUM» wurde das Konzept «BEWEGUNG» anhand der Materialien der deutschen und der ukrainischen Sprache analysiert. Die Grundlage der Untersuchung bildete das Schema von L. Talmy,

das eine Unterteilung in «verb-framed» und «satellite-framed» Strukturen umfasst. Die vergleichende Analyse zeigte, dass in der deutschen Sprache großer Wert auf die Richtung der Bewegung von und zum Sprecher gelegt wird, die durch Partikeln wie her und hin ausgedrückt wird. Diese Besonderheit zeigt sich sogar in der Verwendung der grundlegenden Verben gehen und kommen, die trotz der allgemein satellitenkonditionierten Typologie der deutschen Sprache in diesem Kontext ähnlich wie verbkonditionierte Strukturen fungieren. In der ukrainischen Sprache werden die entsprechenden Bedeutungen hauptsächlich durch die Adverbien «*ciòdu*» (*hierher*) und «*myðu*» (*hierhin*) übermittelt, während im Deutschen für die Ausdruck von ähnlichen Richtungen die Partikeln hin und her notwendig sind. Darüber hinaus kann die deutsche Sprache sehr komplexe Bewegungsrichtungen vermitteln, indem sie die zuvor genannten Partikeln mit Präfixen anderer Richtungskategorien kombiniert. Dies deutet auf ein komplexeres System der Beschreibung von Bewegungsrichtungen im Deutschen hin und damit auch auf eine etwas andere Wahrnehmung des Raumes. Insbesondere der Fokus auf die präzise Bestimmung der Trajektorie im Verhältnis zum Sprecher weist auf eine stärkere räumliche Orientierung und Detailgenauigkeit der Bewegung hin. In der ukrainischen Sprache erscheint die Wahrnehmung der Bewegung weniger differenziert, da die Richtung in einer analytischeren Form dargestellt wird, was auf eine andere kognitive Strukturierung des Raumes im sprachlichen Bewusstsein hindeuten kann.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Пігментація волосся. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пігментація_волосся.
2. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Слов'янські мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Слов%27янські_мови.
3. ГОРОХ: онлайн-бібліотека. URL: <https://goroh.pp.ua/>
4. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Конкорданс. Біловолосий. URL: <https://surl.li/derhqr>.
5. Жанетта Дягілева. Вербалізація образного складника концепту *Freundschaft* / Дружба в німецькому художньому тексті. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2013. 100-109 с.
6. MOVA. Info: Лінгвістичний портал. URL: <http://www.mova.info/>
7. Олійник Д. Б. Компаративістика англomовної та україномовної вербалізації концепту «кохання» у фразеології. *English for specific purposes*. Випуск 7. Національний університет «Острозька академія». 2020. 116-121 с.
8. Петров В. П. Етногенез слов'ян. Видавництво «Наукова думка». 1972. 3-9 с.
9. Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. 92 с.
10. Олена Семенова, Ніна Христинч. Репрезентація концепту КОЛПР у французькій фразеологічній картині світу та її сприймання українськими студентами-франкофонами. *Psycholinguistics*. 2022. 78-83 с.
11. Словник української мови. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 1. К.: Наукова думка, 1970. 242 с.
12. Словник української мови. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 7. К.: Наукова думка, 1976. 911 с.

13. Словник української мови. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 11. К.: Наукова думка, 1980. 420 с.
14. Словник.ua. Портал української мови та культури. Сюди. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=сюди>.
15. Словник.ua. Портал української мови та культури. Туди. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=туди>.
16. Трофіменко Я. В. Концепт та концептосфера в сучасній англійській лінгвістичній парадигмі. 2003.
17. Фрасинюк Н. І. Концепт, поняття, значення у їх взаємозв'язку та взаємодії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. 68-71 с.
18. Чумак Юрій. Концепт ШЛЯХ в англійській, французькій та німецькій мовах. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер.: Філологічна. Острог. 2011. 354-359 с.
19. Abeer Shujaa Alharbi. Socio-Cultural Perspectives on Color Semantics: A Semiotic Analysis of Color Symbolism in English and Arabic. *International journal of society. Culture and language*. 2023. 147-158 с.
20. ANDRÉ KARLICZEK. Farbe und Erkenntnis – Gedanken zu einer Geschichte der Wahrnehmung oder Evolution der Farben. 2017. 164-165 с.
21. Bailey J. Pope. The Ancient Germanic People of the Pre-Roman Iron Age. 2019. 5 с.
22. Barbara Tversky and Paul U. Lee. How Space Structures Language. *Stanford University Department of Psychology*. 1998. 9, 41 с.
23. Beth Levin. Event encoding in a crosslinguistic perspective III: The expression of motion events across languages. 2015. 1-16 с.
24. Balkibaeva V.B. The conceptual sphere in the aspects of linguaculture in both English and Karakalpak languages. 2024. 92-93 с.
25. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Braunhaarig. URL: <https://www.dwds.de/wb/braunhaarig>.

26. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Brünett. URL:
<https://www.dwds.de/wb/br%C3%BCnett>.
27. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Dunkelblond. URL:
<https://www.dwds.de/wb/dunkelblond>.
28. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Goldblond. URL:
<https://www.dwds.de/wb/goldblond>.
29. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Grauhaar. URL:
<https://www.dwds.de/wb/Grauhaar>.
30. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Hellhaarig. URL:
<https://www.dwds.de/wb/hellhaarig>.
31. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Hellblond. URL:
<https://www.dwds.de/wb/hellblond>.
32. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Weißhaarig. URL:
<https://www.dwds.de/wb/wei%C3%9Fhaarig>.
33. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: Weißblond. URL:
<https://www.dwds.de/wb/wei%C3%9Fblond>.
34. Doris Finkenzeller. Die kontrastive Linguistik im Spiegel der Zeit: Ein Forschungsbericht. 2002. 37 c.
35. Dirk Geeraets, Hubert Cuyckens. Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press, Oxford. 2010.
36. Dirk Geeraets, Mouton de Gruyter. Cognitive linguistics: Basic Readings. Berlin, New York. 2006.
37. DUDEN. REDEWENDUNGEN Wörterbuch der deutschen Idiomatik - mehr als 18 000 feste Wendungen, Redensarten und Sprichwörter
38. Etymonline. Blond. URL:
<https://www.etymonline.com/word/blond>.
39. Etymonline. Brunette. URL:
<https://www.etymonline.com/word/brunette>.
40. Hopi Dictionary Project 1998. 878 c.

41. Ichiro Kurik, Yumiko Muto, Ryan Lange, Angela M. Brown. The modern Japanese color lexicon. 2017.
42. John B. Carroll, Stuart Chase. Language, thought, and reality: selected writings. 1956. 48 c.
43. Johann Wolfgang von Goethe: Zur Farbenlehre. 1840. URL: <https://archive.org/details/goestheoryco01goetgoog/page/n6/mode/2up?view=theater>
44. José Antonio Calañas Continente, Hang Ferrer Mora. Vergleichende und kontrastive Linguistik. Deutsch-Spanisch: eine Bestandsaufnahme. 2008. 37 c.
45. Lera Boroditsky. How Language Shapes Thought. Scientific American. 2011. 63-65 c.
46. Ljiljana Šarić. Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistics Study of Prepositions and Cases. 2008. 270-275 c.
47. Luisa Maffi. Linguistic, Cultural, and Biological Diversity. 2005 600-601 c.
48. Maya Hickmann, Stéphane Robert. Introduction: Space, language, and cognition 2006.
49. Mario Brdar, Stefan Th. Gries, Milena Žic Fuchs. Cognitive Linguistics Convergence and Expansion. John Benjamins Publishing Company. 2011.
50. Patrizio Malloggi. Kulturbedingte Symbolkraft von Farben am Beispiel von Gelb. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia Vol. V Sectio N. 2020. 475 c.
51. Peter Frost. European hair and eye color. A case of frequency-dependent sexual selection? Evolution and Human Behavior 27. 2006. 85 c.
52. Peter Robinson, Nick C. Ellis. Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition. 2008.
53. Raghad Fahmi Aajami. A Cognitive Linguistics Study of the Conceptual Derivation of Word Meaning. 2020. 227 c.

54. Rik De Busser. The influence of social, cultural, and natural factors on language structure: An overview. 2015.
55. Ruth S. Day. Basic Cognition. Retrieved. 2009, Duke University. URL: <http://www.duke.edu/~ruthday/basiccog.html>.
56. STEPHEN C. LEVINSON. SPACE IN LANGUAGE AND COGNITION Explorations in Cognitive Diversity. 2003. 19, 22-23 с.
57. TALMY, L. Toward a cognitive semantics. Volume 1: Concept structuring systems.. Cambridge, MA: MIT Press. 2000. 313-314 с.
58. TERRY REGIER PAUL KAY NAVEEN KHETARPAL. Color naming and the shape of color space. 2009. 884 с.
59. Вікіпедія вільна енциклопедія. Space. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Space#cite_note-metafizika-2.
60. Вікіпедія вільна енциклопедія. Pirahã language. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pirah%C3%A3_language.
61. Вікіпедія вільна енциклопедія. Linguistic relativity and the color naming debate. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Linguistic_relativity_and_the_color_naming_debate#:~:text=Consequently%2C%20they%20posited%20that%20the,of%20colors%20in%20various%20languages
62. Вікіпедія вільна енциклопедія. Theory of Colours. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Theory_of_Colours
63. Вікіпедія: вільна енциклопедія. WikiProjekt Farbe/Redewendungen (Farbe) URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProjekt_Farbe/Redewendungen_\(Farbe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:WikiProjekt_Farbe/Redewendungen_(Farbe)).
64. Вікіпедія: вільна енциклопедія. Rot (Haarfarbe). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Rot_\(Haarfarbe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Rot_(Haarfarbe)).
65. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Schwein haben. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Schwein_haben.

66. Вікіпедія вільний словник: hin. URL:
<https://de.wiktionary.org/wiki/hin>.
67. Вікіпедія вільний словник: her. URL:
<https://de.wiktionary.org/wiki/her>.
68. Вікіпедія вільний словник: -wärts. URL:
<https://en.wiktionary.org/wiki/-w%C3%A4rts>.
69. Вікіпедія. Вільний словник: kommen. URL:
<https://en.wiktionary.org/wiki/kommen>.
70. Вікіпедія. Вільний словник: gehen. URL:
<https://en.wiktionary.org/wiki/gehen>.
71. Weltkulturen Museum. „GRÜNER HIMMEL, BLAUES GRAS. Farben ordnen Welten“. 2022. 13 с.
72. World Population Review. Blonde Hair Percentage by Country 2025 URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/blonde-hair-percentage-by-country>.
73. World Population Review. Percentage of Redheads by Country 2025. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/percentage-of-redheads-by-country>.